

Mevlâna ve İktisat: Bir Mistik Şairden İktisadi Hayata Dair Telkinler

Mustafa ACAR ¹

¹ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye
acar70@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 23.07.2021

Kabul: 20.10.2021

Yayın: 30.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Mevlâna Celaleddin Rumi, Mevlana'nın iktisadi görüşü, Mesnevi, Mesnevi'de iktisat.

JEL Kodları: A10, A13, Z12

Mevlâna Celaleddin Rumi gerek Doğu gerekse Batı dünyasında en tanınmış mistik şairlerden biridir. Bir mutasavvıf olarak Sufi geleneğe katkılarının yanı sıra, Mevlâna zengin içeriğe sahip önemli eserler vermiştir. Mevlâna'nın eserlerinde yalnızca dini-mistik temalara değil, hayatın hemen her yönüne ilişkin tespitler, yorumlar ve telkinler bulmak mümkündür. Türkçe literatürde Mevlâna'nın çeşitli konulardaki görüşlerine ilişkin çok sayıda inceleme yapılmış olmasına rağmen, iktisadi konulardaki görüşleri pek inceleme konusu yapılmamıştır. Bu çalışmada, Mevlâna'nın Mesnevi, Divan-ı Kebir, Yedi Meclis ve Mektubat gibi önemli eserlerinde iktisadi hayata dair yapmış olduğu kayda değer tespit ve telkinler üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede sözü edilen eserlerde doğal denge, iş bölümü, üretim, kamu düzeni, aşırı vergilerin zararlı sonuçları, çalışıp rızık peşinde koşmanın önemi ve iktisadi faaliyetlerin iki temel itici gücü olarak emek ve ihtiyaç gibi iktisadi konulara değinen Mevlâna bu konularda Adam Smith ve İbn-i Haldun gibi düşünürlerle büyük ölçüde tutarlı görüşleriyle dikkati çekmektedir. Mevlâna'nın tavsiyeleri arasında fakirlerin gözetilmesi, paylaşma, cömertlik, kuru tevekkül ile yetinmeyip sebeplere sarılma ve alışverişlerde hilekârlıktan uzak durup dürüst olma sayılabilir.

Mevlana and Economics: Suggestions on Economic Life from a Mystical Poet

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 23.07.2021

Accepted: 20.10.2021

Published: 30.12.2021

Keywords:

Mawlana Jalal al-Din Rumi, economic views of Mawlana, Mathnawi, economics in Mathnawi.

Jel Codes: A10, A13, Z12

Mawlana Jalal al-Din Rumi is, no doubt, one of the most well-known mystical poets both in the East and the West. In addition to his contribution to the mystical tradition as a Sufi, Mawlana has produced many works with a rich content. In his works, one can find comments, appraisals and suggestions not only on religious-mystical themes, but also on many other aspects of life. Though there are many investigations on the works of Mawlana in Turkish literature with regard to different topics, the works on his views on economic topics is quite limited. Based on his important works such as Mathnawi, Great Divan, Seven Assemblies, and The letters, this paper investigates Mawlana's some important appraisals, comments and suggestions on economic topics in his works. In this regard, it is worth mentioning that Mawlana to a great extent is consistent with Adam Smith and Ibn Khaldun in his views on natural balance, division of labor, production, public order, negative consequences of excessive taxes, the importance of working hard to make a living as well as labor and need as the two main driving forces of economic activities. Among his recommendations are taking care of the poor, sharing, generosity, relying on the causes rather than a bare resignation, and honesty.

Atıf/Citation: Acar, M. (2021). Mevlâna ve İktisat: Bir Mistik Şairden İktisadi Hayata Dair Telkinler, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 131-159.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Mevlâna Celâleddin Rûmi hiç kuşkusuz bugün gerek Doğu ve gerekse Batı dünyasının en tanınmış mistik şairlerinden biridir. Şiirleri, özlü sözleri ve geride bıraktığı eserleriyle Mevlana insanlık tarihinde çok az kişiye nasip olan geniş bir tanınmışlık ve şöhrete sahiptir. Sadece Türkiye’de değil, Asya, Avrupa ve Amerika’da bugün en çok konuşulan, eserleri okunan, sözleri ağızdan ağıza dolaşan, şiirleri ve özlü sözleri sosyal medyada yazılı ve görsel mesajlara konu olan bir alim, bir şair, bir mütefekkir ve bir mutasavvıftır. Nitekim Mevlâna ve mistisizm konusunda tanınmış ilmi otoritelerden biri olan Seyyid Hüseyin Nasr da Mevlâna’nın 2000’li yıllarda Amerika’daki en popüler şairlerden biri olduğu tespitini yapmaktadır.¹

Mevlâna çok yönlü bir kişiliğe sahip, üretken bir şairdir. Eserleri her bakımdan zengin bir içeriğe sahiptir. Buna bağlı olarak onun ne olduğu ve nasıl bir miras bıraktığı konusunda da muhtelif yorumlar yapılmaktadır. Mevlâna’yı kendi döneminin en büyük fakih, müderris, müfessir, muhaddis, mütekellim, mutasavvıf, arif ve âşıklarından biri olarak görenler olduğu gibi, daha seküler bir bakışla onu panteist, hümanist, reformist ve natüralist olarak görenler de vardır (Mesnevi, 2012: 7). Ayrıca Mevlâna Türkler kadar İranlılar, Anadolu kadar Orta Asya, Türkçe konuşulan dünya kadar Farsça konuşulan dünyada da sahip çıkılan bir şahsiyettir. *Mesnevi* ve *Divan-ı Kebir* başta olmak üzere eserlerinde hemen her konuda tespitler, tahliller, teşbihler ve telkinlere rastlamak mümkündür. Kendisinden sonra kurulmuş ve bugün hâlâ çok sayıda takipçisi olan *Mevlevilik* tarikatının Piri olan Mevlâna hiç kuşkusuz Anadolu’nun kültürel zenginliklerinden biridir.

Mevlâna’nın yaşadığı dönem hem doğduğu coğrafya olan Orta Asya, hem de hicret edip yerleştiği coğrafya olan Anadolu için oldukça çalkantılı, Moğol istilalarının bütün Müslüman coğrafyaları tehdit ettiği, buna bağlı olarak beka kaygısının ağır bastığı bir dönemdir. Bu bağlamda Mevlâna’nın düşüncesi, eserleri ve şiirlerine yansıyan tespitlerine bakarken mutlaka içinde yaşadığı dönemin sosyolojik, siyasi ve iktisadi koşullarının da dikkate alınması önemlidir.

Mevlâna’nın bir iktisatçı olmadığı malûmdur. Başka bir deyişle Mevlâna’nın asıl derdi yahut birincil uğraşı üretim, tasarruf, yatırım, çalışma, biriktirme, para kazanma ve geçimini sağlama gibi iktisadi faaliyetlerin doğasını incelemek, onlar hakkında hipotezler ileri sürüp modeller geliştirmek değildi. O hayatının bir döneminde fıkıhla da meşgul olmuş, medresede fıkıh okutmuş bir âlim olsa da, daha çok mutasavvıf yönüyle öne çıkmış, insanı anlamaya çalışmış, hayatın anlamı ve insan-Allah, insan-doğa ilişkileri üzerine düşünmüş, şiirler yazmış bir şair-düşünürdü. Bu nedenle Mevlâna’nın eserlerinde Adam Smith, Ricardo, Keynes, Mises, Hayek ya da Friedman’ın eserlerindeki gibi derin iktisadi tahliller aramak doğru değildir. Ancak iktisadi faaliyetlerimizin bizi hayata tutunduracak, karnımızı doyuracak, hayatımızı devam ettirmemizi sağlayacak asli kanallar olması nedeniyle, hayatın her alanına dair yazıp çizen, söz söyleyen, tespitler yapıp telkinlerde bulunan bir düşünürden iktisadi hayata dair birtakım tespit ve telkinler yapmış olmasını beklemek de son derece doğaldır.

Bu çalışmada Mevlâna’nın eserlerinde iktisadi hayata bakışı, iktisadi faaliyetler konusundaki tespit ve telkinleri ele alınmaktadır. İzleyen bölümde Mevlâna’nın yaşam öyküsü ve yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi koşullarına değinilmektedir. Daha sonra başta *Mesnevi* ve *Divan-ı Kebir* olmak üzere Mevlâna’nın eserlerinde hayatın zıtlıklarla var olması, doğal denge, insanların çeşitli mesleklere sahip olmaları, kamu düzeni, kamusal otoriteye ihtiyaç, adaletin tesisi, aşırı vergilerin iktisadi hayata vereceği zarar, fakirlerin gözetilmesi gereği, cömertliğin ve çalışıp helal rızık peşinde koşmanın önemi,

¹ Chittick (2005)’e yazdığı Önsöz, s. 7.

hilekârlık ve düzenbazlığın eleştirilmesi gibi iktisadi hayatı doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren konulardaki önemli tespit ve telkinlerine yer verilmektedir.

Mevlâna'nın Hayat Hikâyesi ve Yaşadığı Dönemin Tarihsel-Sosyal Koşulları

Mevlâna'nın (1207-1273) Yaşam Öyküsü ve Eserleri

Bugün İslam dünyasının en tanınmış simalarından biri olan, şair ve düşünür-mutasavvıf yönüyle öne çıkan Mevlâna Celâleddin Rûmi Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş bir göçmen çocuğudur. 1207'de, bugün Afganistan sınırları içinde yer alan Belh² şehrinde dünyaya gelmiştir. Annesi Belh Emiri Rükneddin'in kızı Mümine Hatun, babası "sultan-ül ulema" (âlimler sultanı) lakabıyla anılan Muhammed Bahaeddin Veled'dir. Moğol istilasının bütün İslam dünyasını tehdit ettiği bir dönemde, rivayete göre babasının Harzemşahlar hükümdarı Alaeddin Muhammed Tökiş ile yaşadığı bir gerginlikten sonra, ailesi Mevlâna henüz çocukken Belh'den ayrılarak batıya göç etmiştir (1213). Kısa bir süre Bağdat'ta kaldıktan sonra hac için Hicaz'a geçen aile, hac dönüşü Şam'a uğramış, kısa bir süre sonra da Anadolu'ya gelmiştir. Bir süre Erzincan ve Akşehir'de kalan Mevlâna ailesi daha sonra Larende, yahut bugünkü Karaman'a yerleşmiştir. Karaman'daki bu misafirlik yedi yıl kadar sürmüş, Celâleddin burada Semerkand'lı Lala Şerafettin'in kızı Gevher Hatun'la evlenmiş, çocukları Sultan Veled ve Alaeddin Mehmed burada dünyaya gelmiştir. Annesinin ölümünde sonra, -Konya'yı bir ilim ve kültür merkezi haline getirmek isteyen Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'ın daveti üzerine- ailesiyle birlikte Konya'ya gelmiş olan Mevlâna, bir ara Şam'da medrese eğitimi hariç, hayatının geri kalan bölümünü Konya'da yaşamış, 1273 yılında hayata veda etmiştir.

Mevlâna'nın hayatının dönüm noktası sayılabilecek olaylardan biri babasının ölümü, diğeri Şems'i Tebrizi ile karşılaşmasıdır. Babasının vasiyeti, Alaeddin Keykubat'ın arzusu ve Bahaeddin Veled'in müritlerinin ısrarıyla babasının ölümünden sonra onun yerine geçen Celâleddin bir yıl kadar ders ve vaaz verip fıkıhla uğraşmıştır. Babası Bahaeddin Veled'in 1231 yılında ölümünden bir yıl sonra Konya'ya gelen Seyyid Burhaneddin'in manevi terbiyesi altına giren Celâleddin dokuz yıl kadar ona hizmet etmiştir. Seyyid Burhaneddin'in tavsiyesi üzerine "kal (söz) ehli" olmayı bırakıp "hal ehli" olmaya karar vermiş, *seyr-i sülûk* adı verilen sufi eğitiminden geçmiş, Halep ve Şam medreselerinde öğrenimini tamamlayarak tekrar Konya'ya dönmüştür. Hocasının Konya'dan ayrılması ve 1241'de Kayseri'de ölmesi üzerine *Fîhi Ma-Fih* adlı eserini kaleme almıştır. Bu dönemde beş yıl kadar medresede fıkıh ve dini ilimler okutmuş, vaaz ve irşatlarına devam etmiştir.

1244 yılında Şems-i Tebrizi adlı gezginin Konya'ya gelmesi Mevlâna'nın hayatında başka bir dönüm noktası olmuştur. Rivayete göre Şems ile Mevlâna bugün Konya'da *İplikçi Camii* olarak hizmet veren *İplikçi Medresesi* önünde karşılaşmışlardır. Şems'in "Muhammed mi büyüktür, yoksa Bayezid-i Bistami mi?" sorusuyla başlayan ve Mevlâna'nın "Muhammed'in yanında Bistami'nin esamesi mi okunur?" karşı sorusuyla devam edip, "*Muhammed her gün yetmiş makam aşırıyordu. Her makamın yüceliğine vardığında önceki makam ve mertebedeki bilgisinin yetmezliğinden istiğfar ediyordu. Oysa Bayezid ulaştığı makamın yüceliğinde doyuma ulaştı ve kendinden geçti, gücü sınırlıydı; onun için böyle konuştu*" şeklindeki etkileyici cevabıyla noktalanmış diyalogun ardından kucaklaşıp dost olmuşlar; "iki

² Afganistan'ın kuzeyinde, Özbekistan sınırına yakın, adı Afganistan'ın en önemli vilayetlerinden Mezar-ı Şerif ile birlikte anılan Belh kenti, Semerkant, Buhara ve Tirmiz gibi Türk-İslam medeniyetinin önemli ilim ve kültür merkezlerine yakınlığı nedeniyle o dönemin en gelişmiş ilim ve ticaret merkezlerinden biriydi. Hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında Belh'de birçok alim yetişmiştir. Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled de bunlar arasındadır. Burada yetişen âlimler daha sonra Bağdat ve Şam gibi şehirlerde İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Belh, coğrafi koşullar itibarıyla Konya'ya çok benzeyen bir ova şehridir. Bkz. İnsan ve Hayat (2021) <https://insanvehayat.com/tarihyle-cografyasiyla-bizden-bir-sehir-belh/> (29.04.2021)

deniz” böylece buluşmuştur. Yine rivayete göre iki dost 40 gün ile 6 ay arasında değişen uzun bir süre halvet (iki kişinin yalnız kalması) olmuşlardır. Mevlâna'nın bu buluşmadan sonra vaazlarını ve derslerini bırakıp müritlerini aramaz oluşu rahatsızlık yaratmıştır. Şikâyetler, ayıplamalar ve tehditler karşısında Şems'in şehri terk etmesi (1245) üzerine çok üzölmüş olan Mevlâna kimseleri görmek istememiş, yemeden-içmeden kesilmiş, sema meclisleri ve dost toplantılarından ayağını çekmiştir. Şems'in ardından özlem ve aşk dolu şiirler söylemiştir. *Divan-ı Kebir* esas itibarıyla Mevlâna'nın Şems'in ardından söylediği aşk ve hasret şiirleridir. Aramalar ve ısrarlı davetler sonunda Şems tekrar Konya'ya dönse de uzun süre kalmaz. Mevlâna'nın zamanının büyük bölümünü Şems'le geçirmesi, müritleriyle yeterince meşgul olmaması, dersler ve vaazlarından uzaklaşması halkı, müritleri ve sevenlerini rahatsız etmiştir. Sonunda tepkilere dayanamayan Şems bir daha dönmek üzere Konya'yı terk etmiştir (1247).³ İzleyen dönemde Mevlâna ilmi-dini faaliyetleri ve sohbetlerine devam etmiştir. Hüsametdin Çelebi'nin aracılığıyla yazılan Mesnevi bittiği zaman oldukça yaşlanmış ve sağlığı da epey bozulmuş olan Mevlâna, 17 Aralık 1273'te hayata gözlerini yummuştur. Günümüzde Konya'da her yıl 17 Aralık tarihinde “Şeb-i Arus” (düğün gecesi) adıyla Mevlâna'yı anma etkinlikleri düzenlenmektedir.

Mevlâna Türkler, İranlılar, Orta Asya ve Hind-Pakistan Müslümanları tarafından sahip çıkılan, sevilen ve sayılan bir şair, mutasavvıf ve düşünürdür. Eserlerini ana dili Farsça ile kaleme almış olması nedeniyle İranlılar Mevlâna'ya sahip çıkmakta, onu “Persian thinker” (Farsi düşünür) sıfatıyla anmaktadırlar. Buna karşılık Türkler, hayatının büyük bölümünü Anadolu'da (Karaman ve Konya) geçirmesi ve eserlerini burada vermesi nedeniyle onu bir “Türk düşünürü” (Taneri, 1997: 32) olarak görme eğilimindedir. Aynen “Somuncu Baba” lakabıyla bilinen Şeyh Hamid-i Veli'nin Malatya Darende ile Aksaray tarafından birlikte sahiplenilmesi; benzer şekilde Yunus Emre'nin Eskişehir, Karaman ve Aksaray tarafından sahiplenilmesi gibi, Celâleddin Rûmi de İranlılar, Türkler ve Orta Asyalı Müslümanlar tarafından sahiplenilmektedir.⁴

Ancak İslam'ın “Arap'ın Acem'e, Acem'in Arap'a üstünlüğü yoktur” ilkesi gereğince, bir âlimin, şairin, düşünürün ya da sanatçının kan bağı olarak hangi kavme ait olduğunu fazla abartmamak gerekmektedir. Önemli olan söz konusu kişinin kendisini nereye ait hissettiği, daha da önemlisi birçok şehir veya ülkenin o şahsiyeti ortak bir değer olarak görebilmesidir. Bu bağlamda Mevlâna'yı belirli bir ırk ya da ülkeye maletmek doğru değildir; onu İslam dünyasının ortak bir değeri olarak kabul etmek daha isabetlidir. Nitekim kendisi “altın gibi birkaç kişinin öz malı değiliz biz; deniz gibiyiz, maden gibiyiz; herkesin malıyız, herkesin mülkü” (Mevlâna, 1992: C.5, 161) diyerek, kendisini ırk ve milliyet sınırlarına hapsedmediğini açıkça ifade etmektedir.

Çok üretmiş, hacimli eserler vermiş ve ünü geniş bir alana yayılmış hemen her insan için olduğu gibi, Mevlâna da hakkında spekülâtif yorumların yapıldığı, hayli tartışmalı bir kişiliktir. Onu gelmiş geçmiş en büyük mistik şairlerden ve döneminin en büyük âlimlerinden biri, bir “mürşit, pir ve usta”⁵ olarak görenler olduğu gibi, panteist, hümanist ve natüralist biri olarak görenler de vardır. Ayrıca Mevlâna ile ilgili olarak spekülâtif tartışmalara konu olan hususlardan biri, Şems-i Tebrizi olan çalkantılı ilişkisinin niteliğidir. Bazılarına göre Mevlâna, Şems ile halvetinden sonra yolunu değiştirmiş; namaz kılmak, alışıldık şekilde dersler ve vaaz meclisinde vaazlar vermek yerine sema gösterilerine girmiş ve

³ Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Mevl%C3%A2n%C3%A2_Cel%C3%A2ledd%C3%AEn-i_R%C3%BBm%C3%AE (15.04.2021). Ayrıca Mevlâna'nın hayat hikâyesi konusunda daha geniş bilgi için bkz. (Mesnevi, 2012: 8-13).

⁴ Seyyid Hüseyin Nasr'ın (1987: 115) bu konudaki tespiti eskilerin güzel ifadesiyle “efrâdını câmi, ağıyârını mâni” bir tespittir: Celâleddin-i Rumi Fars kültürünün önemli bir şehri olan Belh'de Farsça konuşan ana-babadan doğmuş olup, 7/13. Yüzyılda İslamın bütün doğu coğrafyasına egemen olan, bugünkü İranlılar kadar Türklerin, Afganlıların, Orta Asya Müslümanlarının ve de Hind-Pakistan altkıtası Müslümanlarının da mirasçısı olduğu, İslami Fars kültürünün çocuğudur.

⁵ Tahir Akyürek, Mesnevi (2012)'ye yazdığı Takdim, s. 5.

raksa başlamıştır (Fürüzanfer, 2005: 105). Buna ilaveten, kıssadan hisse çıkarmak üzere eserlerinde yer verdiği hikâyelerde zaman zaman görülen müstehcenlik de spekülâtif tartışmalara konu olmuştur.

Mevlâna'nın bir başka tartışmalı yönü de dönemin baskın siyasi gücü Moğollar karşısındaki tutumudur. Mevlâna'nın Moğollara karşı olup olmadığı ya da neden açıkça cephe almadığı sorusunun cevabı, bir kanaate göre, Mevlâna'nın Türk veya Moğol diye bir milliyeti önemsememesi, kendisini mânâ âleminin sultanı yapmak istemesi nedeniyle, maddi âlemde kim olursa olsun kendisine hürmet ettiği sürece olumsuz bir tavır içinde olmamasıdır. Bu çerçevede o bazen Moğolları, bazen de Türkleri desteklemiştir (Akdağ, 1999: C.1, 44). Bir başka görüşe göre Mevlâna'nın Moğollara karşı olan tavrının temelinde onların zulümlerini görüp uzun ömürlü olamayacaklarını düşünmesi, ayrıca onun bütün hadiselerle dönük yorumlarının temelinde olumsuz olaylara bile olumlu bakma anlayışı yatmaktadır (Öngören, 2004: 445). Mevlâna, bu bağlamda günün şartlarını iyi değerlendirmiş, belki de problemlerin ve sıkıntılarının en az zayıatla çözümü üzerinde durmuştur.⁶

Tartışmalı yönlerine rağmen Mevlâna ile ilgili baskın görüş onun Doğu-İslam dünyasının en büyük mistik şairi, düşünürü ve büyük bir mutasavvıf olduğudur. Mevlâna'nın düşünce yapısının arka planında üç unsurun belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. İlk ikisi, ilke olarak bütün Müslümanlar için de söz konusu olduğu üzere, Kur'an ve Sünnet'tir. "Yaşadığım sürece Kur'an'ın kölesi ve seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım. Her kim benden bu ikisinden başka bir söz naklederse, ben o sözden de, nakleden de şikâyetçiyim" (Rubailer, 2/1311) diyerek bu gerçeğin altını kendisi bizzat çizmektedir. Mevlâna'nın düşünce dünyasını belirleyen üçüncü unsur ise, Kuşpınar'ın ifadesiyle (2017: 13),

"Aslen bu iki kaynaktan [Kur'an ve Sünnet] çıkan ve zamanla İslam medeniyetinde gelişerek büyüyen akli-felsefi ve nakli-dini ilimler mirası ve o mirasın sunduğu derin kültür birikimidir. Tabii bu miras arasından Mevlâna'nın en çok istifade ettiği, İslam'ın maneviyatını, psikolojisini ve ahlâkını da içine alan ve Hz. Peygamber'in *İhsan* tanımında *-Rabbe görüyormuş gibi bağlanmak ve ibadet etmek-* şeklinde dikkat çektiği, takvanın, güzelliğin, iyiliğin ve estetiğin merkezinde olduğu tasavvufi düşünce yapısıdır. Bu düşünce yapısının gerisinde de Kübreviyye tarikatının ilkeleri ve teoride İmam-ı Gazali (ö. 1111) ve İbn Arabî'nin (ö. 1240) metafiziksel kavramları ve doktrinleri yatmaktadır. Bunlara ilaveten hem eski Yunan felsefesinden hem de Hint kökenli doğu felsefesinden gelen kültür birikimi de Mevlâna'nın eserlerinde yansımaktadır. Bütün bu bilgi ve hikmet mirası Mevlâna'nın düşünce dünyasında yoğrularak ve kendine özgü edebi bir dille sunulmaktadır.

Mevlâna'nın başlıca eserleri Mesnevi, Divan-ı Kebir, Fihi Ma-Fih, Yedi Meclis ve Mektuplar'dır. Aşağıda söz konusu eserlerin içeriğine ilişkin bilgi verilmiştir.

Mesnevi: *Mesnevi-i Şerif* olarak da anılan, Mevlâna'nın dilinden dökülen 25.700 beyitten oluşan, altı ciltlik dev bir eser olan Mesnevî, klasik Doğu edebiyatında dizeleri kafiyeli beyitler topluluğundan oluşan bir nazım türüdür. Başka birçok şairin de mesnevi türünde eseri olmakla birlikte, İslam dünyasında mesnevi denince genellikle bu eser akla gelir. Mevlâna'nın eserleri içinde en çok okunan, yorumlanan, araştırmaya konu olan ve atıf yapıları kuşkusuz Mesnevi'dir. Mesnevi, "insanlığın inanç ufuklarının önüne her çağda örülmeye çalışılan kalın ve kirlî madde duvarlarını yıkıp hakkı ve hakikati göstermek için insanüstü bir çaba gösteren, başımızı secdeye [koyup], gönül gözümüzü göklere dikmemiz gerektiğini haykıran, aşksız geçen her soluğun ölümün ta kendisi olduğunu hatırlatan Mevlâna'nın ilahi sesidir."⁷

⁶ Bu konudaki tartışmalar için örneğin bkz. Küçük (2007).

⁷ Derya Örs ve Hicabi Kırılğaç, Mesnevi çevirisine yazdıkları Önsöz, (Mesnevi, 2012: 7).

Divan-ı Kebir: Büyük Divan yahut Dîvân-ı Şems-i Tebrizî ya da kısaca Divan olarak da anılan, Şems'in ardından Mevlâna'nın söylediği ilahi aşk şiirlerinden oluşan, 44.834 (rubailerıyla birlikte yaklaşık 50.000) beyitlik nazım bir eserdir. Divan edebiyatında divanların şairlerinin isimleri ile anılması geleneğine ters düşen *Dîvân-ı Şems-i Tebrizî* şeklindeki adlandırmanın nedeni, şiirlerin sonunda Mevlâna'nın kendi adı yerine (birkaç istisna dışında) Şems adını kullanmasıdır.

Fihi Ma-Fih: Arapça “ne varsa içindedir” yahut “ne varsa onda var” anlamına gelen eser Mevlâna'nın çeşitli meclislerde yaptığı sohbetlerin, oğlu Sultan Veled tarafından toplanması ile meydana gelmiştir. Toplam 75 bölümden oluşan eserin bölümlerinin 6'sı Arapça, diğerleri ise Farsça olarak, bir kısmı Selçuklu Veziri Süleyman Pervane'ye hitaben kaleme alınmıştır. Bazı siyasi olaylara da temas etmesi nedeniyle bu eser aynı zamanda tarihi bir kaynak olarak da kabul edilmektedir. Eserde genellikle Mevlâna'nın dünya görüşü, yaşadığı devir, din ve insanlık hakkındaki görüşleri işlenmiştir.

Yedi Meclis: “Yedi Sohbetler Meclisi,” içinde Mevlâna'nın meşhur 7 öğüdünün⁸ de bulunduğu eserdir. İnsan, Allah ve varlık konularının işlendiği, Mevlânâ'nın çeşitli camilerde yedi ayrı sohbet meclisinde yaptığı vaazlarından oluşan, adını da buradan alan eser, bu sohbetler sırasında tutulmuş olan notların bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir.

Mektubat: “Mektuplar” anlamına gelen bu eser Mevlâna'nın dost ve akrabalarına, özellikle de Selçuklu emir ve vezirlerine nasihat için yazdığı 150 dolayında mektuptan oluşmaktadır. Mevlâna'nın ölümünden sonra bir araya getirilmiş olan mektupların dördü Arapça, diğerleri ise Farsça yazılmıştır. Mektup yazma geleneği İran ve Arap edebiyatında edebi bir tür olarak kullanılmasına rağmen, bu mektuplar edebi biçimde değil konuşma dilinde yazmıştır. Mektuplarında Mevlâna "kulunuz, bendeniz" gibi kelimelere yer vermemiş, hitaplarında mevki ve memuriyet adları müstesna, mektup yazdığı kişinin aklına, inancına ve yaptığı iyi işlere göre kendisine hangi hitap tarzı yaklaşıyorsa o sözler ve vasıflarla hitap etmiştir.⁹

Mevlâna'nın eserlerinde arayanın hemen her istediğini bulduğu bir konu zenginliği ve çeşitliliği mevcuttur. Bu eserlerde hayatın çeşitli yönleri, insan doğası, iyi ve kötü huylar, dünya-ahiret, hayat-ölüm, zenginlik-fakirlik, cimrilik-cömertlik, hastalık-sağlık vb. gibi hemen her konuda tespit, teşbih, telkin ve tavsiyeler bulmak mümkündür. Kısaca, İslam düşünce geleneğinde “Amentü Esasları” olarak bilinen, “Kur'an-ı Kerim'de özetle takdim edilen ve Hz. Peygamberin (sav) sünnetinde kristalize edilen İslam'ın temel akideleri Mevlâna'nın eserlerinde, zaman zaman hikâyeler sonunda aktarılan dersler içinde, zaman zaman semboller, teşbihler ve temsillerle, zaman zaman da doğrudan açık ifadelerle ortaya konmaktadır” (Kuşpınar, 2017: 17). Mevlâna'nın eserlerinde iktisadi konularla ilgili olarak yapılan bazı önemli tespit, telkin ve tavsiyeler üçüncü bölümde ele alınmaktadır.

Mevlâna'nın Yaşadığı Dönemin Başlıca Siyasi, Dini ve Kültürel Özellikleri

Mevlâna 13. Yüzyılda yaşamış bir mutasavvıftır. Anadolu coğrafyası için zor bir yüzyıl olan 13. Yüzyıl, Moğol istilasının bütün İslam dünyasını, Orta Asya, Kafkasya ve Anadolu'yu tehdit ettiği, Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı, Babai İsyanının yaşandığı (1239) ve Moğollara karşı Köseadağ Savaşı'nın (1243) kaybedildiği, böylece Selçukluların Moğolların hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldığı bir dönemdir. Uzun zamandır devam eden ve bir türlü durdurulamayan Moğol saldırıları Anadolu'yu kasıp kavurduktan sonra nihayet 1258'de Bağdat'ı işgal etmiştir. Bağdat'ın düşmesiyle

⁸ Mevlâna'nın 7 öğüdü gerçekten de kulak vermeye değer niteliktedir: Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol; Şefkat ve merhamette güneş gibi ol; Başkalarının kusurunu örtmede gece gibi ol; Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol; Tevazu ve alçak gönüllülükte toprak gibi ol; Hoşgörülülükte deniz gibi ol; Ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol.

⁹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Mevl%C3%A2n%C3%A2_Cel%C3%A2ledd%C3%A2n_R%C3%BBm%C3%AE

birlikte Abbasi Halifeliğinin sonu gelmiş, işgalin ardından İslam'ın o dönemdeki payitahtında büyük bir katliam yaşanmış, şehirler ve kütüphaneler yakılıp yıkılmış, İslam dünyası tarihinin en büyük sarsıntılarında birini yaşamıştır. Gerek şehirlere, gerek yetmişmiş insan gücü olarak beşeri sermayeye ve gerekse bilim-sanat-kültür birikimine Moğol istilasının verdiği zararın boyutlarını kelimelerle ifade etmek kolay değildir. İşgalin ve kıyımların yarattığı travmanın boyutları o kadar büyüktür ki, bugün İslam dünyasının içinde bulunduğu içe kapanık, istikrarsız, verimsiz, temel hak ve özgürlüklerin garanti altında olmadığı perişan durumun en büyük tarihsel-siyasal dinamiklerinden biri bu travmadır (Acar, 2019: 62-64).¹⁰

Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya esas itibariyle 1071 Malazgirt zaferinden sonra yayılmış, Anadolu coğrafyasını yurt edinmişlerdir. Onikinci yüzyıl ile onüçüncü yüzyılın ortalarına kadar olan dönem Anadolu Selçuklularının altın çağı olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Konya, Kayseri ve Sivas başta olmak üzere Anadolu şehirleri imar edilmiş, ticaret hayatı canlanmış, önemli dini ve kültürel eserler üretilmiştir. Bugün en başta adı geçen şehirler olmak üzere Anadolu'nun hemen her tarafında Selçuklu döneminden kalma camiler, hanlar, hamamlar, medreseler ile çarşılar ve bedestenlere rastlamak mümkündür. Anadolu Selçuklularının başkenti olarak Konya, Selçuklu sultanlarının da gayretiyle o dönemin en önemli ilim, sanat ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹¹

Bu çerçevede Anadolu Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubat, İslam düşüncesi ve kültüründe daha önce önemli bir yeri olmayan Konya'ya, şehri bu açılardan önemli bir merkez konumuna getirme kaygısıyla, aralarında Mevlâna'nın babasının da bulunduğu birçok âlim ve tanınmış şahsiyeti davet etmiştir. Bu süreçte zamanla Konya'da Farsça konuşan bir mistik çevre oluşmuştur. Mevlâna, Şam'da ve Halep'te de Arap kültür çevresi ile bir araya gelmiştir (Lewis, 2001: 397). Bu sebeple farklı dil ve kültürlerin kaynaştığı Anadolu kültür çevresini İslam-Türk-İran kültürünün harmanlanması olarak görmek mümkündür (Akdağ, 1999: 11).

O dönemin dini-kültürel özellikleri ve bunun toplum hayatına yansımaları konusunda önemli bilgiler veren Ülgener'in tespitlerine göre Ortaçağ toplum hayatı, esnaf ve sanatkârlar dâhil olmak üzere, kıymet ölçülerini maddeleşmeme, maddenin ve maddi hayatın gerekleri dışında kalabilme görüşünden almaktadır (Ülgener, 1981a: 60). Edebiyatta bahadır ve yiğit çizgisindeki insan-ı kâmil, bazı tarikatlarda mütevekkil ve münzevi bir çehreye, tuttuğunu koparan bir insan değil, sadece kendi huzur ve sükûnu içine gömülmüş bir zahit, dünya ve ahiret umurunda olmayan kişi haline dönüşmüştür. Bu çerçevede Ortaçağ toplum hayatında genel olarak durgun ve atıl bir hayat anlayışı hâkim olmuştur. Say' (emek/çalışma) ve faaliyet Şarklı mantığında kendi başına ve kendi cevherinde mutlak bir kıymet taşıyamaz hale gelmiştir. İktisadi faaliyette itidal ve ölçüyü yakalama duygusu, her türlü büyümenin karşısına dikilmektedir. Büyük çiftliklerin karşısında olma da bunun bir uzantısıdır. Yine mal biriktirme ve yığma peşine düşen ticaret erbabı ağır tenkitlere uğramıştır (Ülgener, 1981a: 62-77).

Ortaçağ ahlâk düşüncesinde el işçiliği, tarımla birlikte rakipsiz bir değer kazanmıştır. Çünkü el işçiliği sahibini soygun ve vurgun peşinde koşmaktan alıkoymakta, dilencilğe fırsat vermemektedir. Yine Ortaçağ çalışma hayatında iş ve meslek değiştirilmesi sınırlanmış, her sanat kendi içine kapanmıştır. Çünkü o dönemde herhangi bir yerde sebat etmeksizin iş gücü değiştirmenin ruh perişanlığına sebep olacağına inanılmaktadır. Rütbe ve kademe itibariyle ise üste bağlılık gerekir. Bu sebeple fütüvvet büyükleri olan usta, kalfa veya yol atasının izinden dışarı çıkmak uğursuzluk sebebidir. Nitekim Mevlâna da bunu belirtir (Ülgener, 1981b: 80-89). Ahi fütüvvetnamelerinde her sanat için bir pir belirlenmekte, peygamberlerin de sanatları olduğu vurgulanarak sanata rağbete teşvik edilmektedir

¹⁰ İslam dünyasının bugünkü olumsuz görüntüsü, zayıflığı ve perişan halinin tarihsel-siyasal ve entellektüel sebepleri konusunda geniş bir tartışma için bkz. Acar (2019).

¹¹ Selçuklular dönemiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Turan (1980).

(Bayram, 2018). Yine Ortaçağ ahlâkıncı, her sanat ve hikmet gizli tutulduğu nispette değer kazanır. Mesela Mevlâna'ya göre, tohumun uzun süre toprakta kalması sonucu tarlalar yeşermekte, altın uzun süre yer altında gizli kaldığından kıymetlenmektedir. Tarikat ve fütüvvet ahlâkı geniş kitlelere başkasının arzu ve iradesine uymayı ve kendi iradesinden vazgeçmeyi tavsiye etmektedir. Kısmetine razı olmak, halinden ve konumundan şikâyetçi görünmemek ve alışılmışın dışına çıkmamak ortak bir Ortaçağ ahlâkıdır (Ülgener, 1981a: 92-93).

Altı çizilmelidir ki, gerek iktisadi ilişkiler ve gerekse hayatın öteki yönlerine dair bakışımız, algılarımız ve eylemlerimiz son tahlilde dini inançlarımız, muhatap olduğumuz rehberler, beslendiğimiz kaynaklar ve gözlemlerimizin bileşik bir sonucu olan zihniyetimizin eseridir. Din ve mezhep anlayışımız ile tasavvuf-tarikat gelenekleri de bu coğrafyanın zihniyet ve yaşam biçiminin oluşumunda temel belirleyici dinamikler arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda Ülgener'in (1981b: 71-73) isabetle vurguladığı üzere, tarihin gelişim seyri içinde toplumun dıştan içe dönüş yaşamasında Emeviler'in başını çektiği dünya saltanatına karşı verilen tepkide Suriye, Babil ve Mısır'da Müslümanların Hıristiyanlıkla ilk temaslarının ciddi etkileri olmuştur. Bu alanda özellikle Hind, Orta Asya ve İran'ın etkisi daha belirgindir. Moğol istilaları ve sürgünlerle perişan olan kitleler için tasavvuf ve tarikatlar adeta birer çekim merkezi olmuştur.

Sadece Ortaçağ'da değil, bütün İslam tarihi boyunca İslam coğrafyasının hemen her köşesinde görülen çok sayıda sufi gelenek ve tarikat mevcuttur. Nakşibendiye, Kalenderiye, Kübreviyye, Mevlevilik, Kadiriye, Halvetiye, Rufaiye ve Şazeliye bunlardan sadece birkaçıdır. Bunların her birinin dünyaya, insan-insan, insan-tabiat ve insan-Allah ilişkilerine bakışında bazı nüanslar olsa da, dünyaya, maddi âleme ve iktisadi hayata bakış bağlamında tasavvufi gelenekleri iki ana başlık altında toplamak mümkündür: Batınlık ve Melamilik.

Batınlık dünya ile arası pek iyi olmayan, para kazanmak amacıyla çalışmaya sıcak bakmayan, “bir lokma bir hırka” felsefesine sahip, münzevi bir hayatı tercih eden tasavvuf anlayışının adıdır. Buna karşılık Melamilik dünya ile barışıktır; manevi kimliklerini gizlemeyi yeğleyen, halkın arasına karışan, ekme parası için çalışan, bir mesleği icra eden, kazanç peşinde koşmayı yadırgamayan bir anlayışa sahiptir. Mevlâna ve onun açtığı çığırdan giden Mevlevilik bu iki anlayıştan Melamiliğe yakın, dünyaya sırtını dönmeyen, müritleri meslek edinmeye, çalışıp para kazanmaya teşvik eden bir gelenektir.

Melamilik tarihsel gelişimi konusunda kısaca şunu söylemek mümkündür: Sözlükte “kötülemek, kınamak, ayıplamak” gibi anlamlara gelen “levm” kelimesinden türeyen *melamet* terimi, tasavvufta yaygın olarak 9. yüzyılda Horasan'da ortaya çıkmıştır. Mevleviliğin tesisinde Melamilik önemli bir yeri vardır. Tarihsel gelişim seyri içinde Melamilik'in ilki *Melametiler*, ikincisi *Bayramiler* ve üçüncüsü *Nuriye Melamiligi* olmak üzere üç devrinden söz etmek mümkündür. Melametiler, Allah yolunda “kınayanın kınamasından korkmayı” temel ilke olarak aldıklarından halkın beğenisini toplamak için dış görünüşü süslemeye ve toplum içinde kendilerinin ayırt edilmesini sağlayan bir dış görünüme sahip olmaya önem vermemişlerdir. Melametiler ile Batınlı sufiler arasında çalışma hayatına bakış açısından ciddi fark vardır: Melametilerin çalışmayı, kendi el emekleri ile geçinmeyi tercih ve teşvik etmelerine karşılık Batınlılar çalışmayı bırakıp zühd ve tevekkül üzere yaşamayı tercih etmişlerdir. Melametiler bütün nafil ibadetleri de yaparlar, ancak onları halkın nazarından gizlerlerdi.

Hicretin 2. yüzyılının sonlarından başlayıp Horasan ve Türkistan içlerine kadar nüfuz eden ve Mevlâna'nın kişiliği ile etkilerini Mevleviliğe kadar uzatan Melamilikte fazla ibadet, nefse eziyet, özel giyim ve tekke gibi şeyler yoktur. Onların yolu aşk ve cezbedir. Melamet yolunda şeyh ve derviş olmaz, seven ve sevilen olur (Gölpınarlı, 1931: 12). Yine bu anlayışta çile, zühd ve türlü yollarla dünyayı terk etmek yoktur. İş ve çalışma neredeyse ibadet derecesine yüceltilmiş bir meşguliyet olmaktadır. Gündüz iş gece ibadet bu anlayışta kesb (kazanç) dışında değil, içinde ve ortasındadır: “El işte, gönül oynaşa”

deyişî bunun ifadesidir. Büyük sufiler, kazancı gerek dünyalık peşinde koşmak, gerekse sevap peşinde hayırlı işler yapmak olarak anlamışlardır (Ülgener, 1981b: 85).

Melamet bir inanış tarzı ve bu inanış tarzına dayalı ahlâk kuralları ve yaşayış tarzıdır. Melamet felsefesinde kişinin iyi ve güzel davranışları Allah'ın eseri, kötü ve çirkin davranışlarının ise nefislerinin eseri olduğuna inanılır. Çünkü Allah kötülük dilemez, iyilikse Allah'ın dileğidir. Dolayısıyla Melamiler yaptıkları iyilikleri, hayırlı ve güzel işleri gizlerler... Bu nedenle Melâmet felsefesi “insanın iyiliklerini gizlemesi, kötülüklerini açığa vurması” diye tarif edilir. Nefsin yerilmesi, kınanması, hakir tutulması esasına dayanır. Melamet kelime olarak da “yermek” anlamına gelir. Böylece nefis (benlik) kınanmaya, yerilmeye çalışılır (Bayram, 2018: 158).

Kısaca Melamiliğin zühd anlayışı ve dünyaya bakışını şöylece özetlemek mümkündür (Akt. Esen, 2007: 31): Dünya, Melami için bir haz ve zevk ortamı olmadığı gibi günah ve kusurlarına bulaşmamak için uzağında durulması ve kaçınılması gereken bir ölümlü dünya da değildir; tam tersine işlenmek, şekil ve düzen verilmek üzere müminin önüne serilmiş bir madde ve malzeme yığındır. Dünya bir yanı ile Allah'ın, madde ve insan hâlinde zuhuru, onlarla kendini açıklayışı (zuhur-u ilâhî) demektir. O halde dünyanın dışında ve uzağında değil, rıza ve hoşnutluğunu sağlayacak işlerle ortasında olmak gerekir. Dünya diğer bir yanı ile de beşerî ihtirasların birikim ve odak noktası olarak bir hasım kuvvettir. Ama o haliyle de önünden kaçarak değil, içinde kalıp zararlı tesirleri ile savaşarak alt edilecek bir hasım! Mademki manevî varlığını -Hakk'tan öte her türlü ilgi ve ilişki anlamında- *masivaya* karşı korumak ve ona kapılmamak gerekiyor; bu, dünyadan elini eteğini çekmek ve devamlı kaçmakla değil, etrafını saran dünyanın fani tezahürleri ile durup dinlenmeden uğraşmak ve pençeleşmekle mümkün olur. Savaşmak için düşmanın da savaş alanında olması şarttır (Ülgener, 1981b: 82-83). Kazanan Allah'ın sevgilisi (el-kasibü habibullah)¹² olduğundan helal kazanç en yüksek makamdır. Bunun için tembel olmak kötülenmiştir. Tarik-i hakka süluk edenlerin tevekkül veya tevekkülle beraber kazanç suretlerinde bulduklarını, fakat sırf tevekkülün ‘ehl-i fena’dan gayrisine caiz olmadığını benimserler. Ehl-i fena, cezbe sahipleridir. Esasen bu gibi kimseler bir işle uğraşmazlar. Helal kazanç, en yüksek makam olduğundan Melamiler, çalışıp kazanmayı tavsiye ederler ve kutlu sayarlar. Melamiler en küçüklerinden en büyüklerine kadar bu fikirleri hayatlarında tatbik etmişlerdir. Bunlar ticaretle veya diğer işlerle uğraşmışlar, ancak dünyayı terke rağbet etmemişlerdir. Bendeleri üzerinde güçlü nüfuzları olduğu halde, başkalarının yardımlarıyla geçinme yoluna gitmemişlerdir (Gölpınarlı, 1931: 199-201).

Mevlâna'nın Eserlerinde İktisadi Tespit ve Telkinler

Bir çağın iktisat zihniyetini incelerken, o dönemin edebi ve sanat eserleri kaynak niteliği taşımaktadır. Nesir veya nazım türü edebi eserlerde para ayarı, hayat pahalılığı gibi günün iktisadi problemlerinin izlerine rastlanmaktadır. Bu kaynaklar da bizi doğrudan veya kıyaslama yoluyla çağın yaşanan gerçeklerine götürmektedir. Metinlerdeki ifadeler gözlem veya tespit olarak birer belge olduğu gibi, yaşanan olaylar yıllarca tekrarlanarak zihinlere yerleşmekte ve benzeme noktası bulununca başka olaylarla kıyaslanmaktadır (Ülgener, 1981a: 47). Mevlâna'nın eserlerinin de bu bağlamda 13. Yüzyılda Anadolu'da hâkim olan iktisadi hayata ilişkin ipuçları vermesi beklenebilir.

Din, insanlar üzerinde etkili olmakla beraber, onu düşünce dünyasına taşıyanların yani sistematik hale getirenlerin sayısı azdır. Bu yönüyle Mevlâna, etkisi yüzyıllar süren ve muhtemelen bundan sonra da sürecek olan bir düşünürdür. O insanla madde (mal ve servet) arasındaki ilişkinin varlığını kabul etmiş, bunu hiçbir zaman reddetmemiştir. Yine insanın üretim ve tüketim yönlerini, tasavvuf içinde

¹² “Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir, hadisindeki remzi dinle ve anla; tevekkül edeceğim diye esbaba teşebbüs etmekte tembellik gösterme” (Mesnevi, C.1, beyit 0914).

değerlendirmiştir. O'na göre iktisat ve madde pratik ve teorik açılardan amaç değil, iyi insan (insan-ı kâmil) için birer araçtır (Esen, 2007).

Akıl (doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi sağlayan cevher) ve akılcı hareket (akla uygun davranma, menfaatini gözetme, faydalının peşinde koşup zararlıdan uzak durma, rasyonalite) ilmin, ilmi faaliyetin temelidir. İktisat da büyük ölçüde rasyonalite, akla uygun tavır ve hareket prensibi üzerine inşa edilen bir ilmi disiplindir. Nitekim iktisadi düşünce tarihinin en önemli ekollerinden biri olan, öncüleri modern iktisadın kurucuları olan *Klasik iktisat ekolünün* temel varsayımlarından biri de, rasyonalitedir.¹³

Öte yandan akıl ile din birbiriyle yakın irtibatı olan kavramlardır. “Akıllı olmayanın dini yoktur” hadisi aklın dindeki merkezi önemini vurgular. Sorumluluğun temel unsurlarından biri olan akıl, bir insanın eylemlerinden sorumlu olabilmesi için olmazsa olmaz üç unsurdan biridir.¹⁴ Ancak bu böyledir diye akılı aşırı yüceltip onu yegâne bilgi kaynağı kabul etmek de doğru değildir. Öteki bütün beşeri melekeler gibi aklın, akli çıkarsamaların da bir sınırı vardır. Akılı aşırı yüceltme (ifrat) ve akılı yok sayma (tefrit) gibi aşırılıklardan uzak durmak önemlidir.

Bu çerçevede Mevlâna şiiirlerinde akıl ile aşk arasında gider gelir; ona göre aklın ayağı topraktadır; gönülse aşk kanadıyla arşa kadar yükselir. Kâinata gönül gözü ile bakan karşısında yepyeni, beşeri ıstırapların dindiği bir âlem bulur (Tarlan, 2004). “Akıl bir pazar gördü de alışverişe koyuldu; fakat aşk, akıl pazarının ötesinde nice pazarlar gördü” (Divan-ı Kebir, C.3, 374) gibi beyitlerle akılı zaman zaman küçümser bir tavır takınan Mevlâna, esasen akla yönelttiği eleştirilerde onun sınırını belirler. Aşkla akıl arasında bir denge kuran Mevlâna bu özelliği ile diğer sufilerden ayrılır. O, katı determinizmi ve kaderciliği reddeder (Yaylalı, 1998: 274-290). Akılı inkâr etmemekle beraber Mevlâna, öteki mutasavvıflar gibi, akılı yegâne bilgi aracı olarak kabul edenlere karşıdır. Ona göre, ‘cüzi akıl’ denen insan akılı sınırlı bir güç olmakla birlikte, günlük hayatımızda onsuz hareket edemeyiz. Eksikliğine rağmen akıl yine bir ölçüdür. Mevlâna’nın yediği akıl, hissi ve maddi âlemlerle ilgili olan tecrübi ve tabii akıl değil, bu âlemin ötesine ait hükümler veren ve ilahi hakikati idrak etme iddiasında olan nazari ve metafizik akıldır (Demirci, 1989: 153). Buradan hareketle Mevlâna’nın akla sadece eleştirel baktığı da sanılmamalıdır. Nitekim Mevlâna akılı, “altın taç” olarak da adlandırmıştır. Mevlâna’da külli akıl, *hakikat-ı Muhammediye* ve ondan kaynağını alan diğer nebiler, peygamberlerdir. Cüzi akıl, külli akıldan bazı bilgileri alır, hareketleri öğrenir, maddeye ve bedene etki ederek onlara yön verir (Bolay, 1986: 165). “Çalışıp, çabalayıp akla hizmet edersen aklın sana mukabelesi şudur: Seni doğru yola ulaştırır; ulaşma vesilelerini artırır” (Mesnevi, beyit 15857). Yine Mevlâna, aklın üstünlüğü ve yaratılışını bir hadisle belirtir ve ondan daha yüce ve sevgili bir varlık yaratılmadığını belirtir. Allah şöyle buyurmuştur: “Seninle tanırım; seninle bana kulluk edilir; seninle bana itaat olunur...” (Yedi Meclis, s. 95).

Ayrıca Mevlâna’nın “akıl yok, akıllar vardır” önermesinde ifadesini bulan postmodernist kabule uygun biçimde akıllar arasında fark olacağını ileri sürmesi de kayda değerdir: “Akıllar arasındaki farklılık, bil ki merteye bakımından yerden göğe kadardır” (Mesnevi, beyit 16646).

Doğal denge, işbölümü ve üretim

İktisadi hayatın temel faaliyeti üretimdir. Havadan ekmek yağmadığı için insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi karnını doyurmasına, karın doyurmak için gereken gıdaların ortaya çıkması da

¹³ Klasik iktisadın rasyonalite ilkesinin yanı sıra diğer varsayımları şu şekilde sıralanabilir: kendiliğinden denge, tam istihdam, fiyatların esnekliği, paranın tarafsızlığı ve piyasaya dışardan müdahalenin gereksizliği. Klasiklerin dünya görüşünü özetleyen meşhur motto “bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler” ifadesi esasen devletin piyasaya ve bireylerin iktisadi kararlarına karışmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

¹⁴ Akıl, balığ, hür olmak; yani akli dengenin yerinde olması, çocukluk çağını geride bırakıp yetişkin olmak ve kendi kararlarını kendisi verecek özgürlüğe sahip olmak, sorumluluğun üç temel unsurudur.

üretimine bağlıdır. Emek, sermaye ve toprak gibi kaynaklar kullanılmayıp da atıl durumda tutulursa üretim olmaz. Mevlâna, üretimi bir kazanç yolu olarak gördüğü halde, savaşta kazanılan ganimet türü kazançlar üzerinde hiç durmamıştır. Dolayısıyla Mevlâna'nın ganimeti asli kazanç olarak görmediğini söylemek mümkündür.

Eserlerinde işbölümüne de işaret eden Mevlâna'ya göre toplumdaki işbölümü, insanların farklı yaratılışlarından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle işbölümünün kaynağı, insanların karakterlerin farklı oluşudur. “Herkes, yaratılışına göre bir iş kolay gelir” (Mektuplar, s. 62). Her insanın doğuştan getirdiği veya sonradan kazandığı yetenek, eğilim ve becerileri söz konusudur. İnsanlar genellikle mesleklerini icra ederek rızıklarını kazanırlar. Nitekim, “Pabuç dikmeyi sanat edinen kişi, hangi şehre giderse gitsin, pabuç dikicidir” (Mektuplar, s. 74). Herkesin her konuda aynı beceri ve yatkınlığa sahip olması beklenemez. Yetenek, beceri, eğilim ve el yatkınlığı konusundaki bu farklılıklar toplumda doğal bir işbölümü yaratır; herkes geçimini değişik mesleklerden sağlamaya çalışır. Mevlâna'nın işaret ettiği bu *işbölümü* kavramı, yüzyıllar sonra ortaya çıkacak klasik liberal iktisadi öğretinin öncüsü ve modern iktisadın kurucusu Adam Smith'in de analizlerinde yer verdiği merkezi kavramlardan biridir. İşbölümü sayesinde verimlilik yüzlerce katına çıkabilmekte, ihtiyaç fazlası üretim ve serbest mübadeleye imkân sağlamaktadır. Milletlerin zenginliğinin kaynağı, Merkantilistlerin sandığının aksine altın ve gümüş biriktirmek değil, eldeki üretken kaynakları üretime koşmak, işbölümü, uzmanlaşma ve serbest ticaret yoluyla kazanç elde etmektir (Smith, 2020 [1776]).

Mevlana'ya göre dünyada hiçbir şey boşuna yaratılmamıştır. Dünyadaki her canlının varlığı bir hikmete bağlıdır. Eğer fare olmasaydı, yılan dünyayı ve insanları harap ederdi (Eflaki, 1983, C1 s.334). Dolayısıyla tabiat bir denge üzerine kurulmuştur. Bu dengenin bozulması halinde dünya ve insanlar dâhil içindeki canlıların büyük zorluklarla karşılaşması kaçınılmazdır. Tabiatı bir denge olduğu gibi toplumsal huzur ve gelişme de, tıpkı bir orkestrada olduğu gibi toplumsal kesimler arasında uzlaşma ve kaynaşmaya bağlıdır. Toplumsal hayatın devamı için insanlar birbirlerine muhtaçtırlar. İnsanların geçimlerini sağlamak üzere dünyalık peşinde koşmaları sonucunda iktisadi mallar ve hizmetler üretilmekte ve insanlar arasında bölüşüme konu olmaktadır. Eğer insanlar hep birlikte dünyaya rağbet etmeyip, çalışmasalardı üretim olmaz ve bölüşüm problemi de ortaya çıkmazdı. Mevlâna, insanoğlunun dünyalık peşinde koşmasını bir yandan “gaflet” olgusu ile açıklamakta; ancak bunu hafife de almamaktadır, zira bu gaflet olmasa dünya ayakta duramazdı: “Ey can, ey insan, bu âlemin direği gaflettir. Ağâhlık ise âlemin afetidir. Ağâhlık öbür âlemden, yani mana âlemindedir. O bir insanda galip bulunursa onun nazarında bu dünya alçalır ve değersiz olur” (Akt. Esen, 2007).

İnsanın hayatta başarılı olması kuşkusuz hem çalışmasına, hem de bilinçli hareket etmesine bağlıdır. Kişinin sadece çalışması veya sadece bilinci tek başına başarı getirmeyebilir. Bu bağlamda Mevlâna'ya göre hem çalışma hem de bilinçli hareket etme yetisine sahip kimse benzersiz hale gelir: “Sa'y (emek ve gayret) vardır, vukuf (anlama) vardır; bazılarının sa'yi olur ise de, vukufu olmaz; bazılarının da vukufu vardır, amma sa'yi yoktur. Velâkin her ikisi de olursa, öyle kimsenin muvaffakiyeti azim olur. Böyle bir kimse *bi-nazir* (benzersiz)dir” (Fihi Ma Fih, s. 57).

Kamu düzeni, devlet otoritesi ve aşırı vergilerin zararlı sonuçları

Mevlâna'nın devlet tanımı adeta modern liberteryenlere taş çıkartacak niteliktedir. Kelimenin Farsça kökenine atıfta bulunarak Mevlana devleti şöyle açıklamaktadır: “Bu dünyanın direği hakikaten gaflettir. Devlet nedir? “Dev” ile “let”ten ibarettir. Dünya devletinin evveli ‘koşup didinme,’ sonu ‘dayak yeme’dir. Bu harabede devlet sahibi için merkep gibi ölmekten başka bir şey yoktur” (Mesnevi, beyit 13768-69). Farsça'da devlet bileşik bir kelimedir. Kelimenin ilk hecesi olan “dev” devîden mastarından türemiş olup “koşmak” anlamına gelir. İkinci hece olan “let” ise “dayak” demektir.

Dolayısıyla “dev-let” denilen şey, “koşmak ve dayak yemek” anlamına gelmektedir.¹⁵ Gerçekten de, çağlar boyunca hemen her coğrafyada devleti ele geçirmek yahut iktidara gelmek için yaşanan kavga, çatışma ve mücadeleler; sonra da ardından gelen ihanetler, darbeler, sürgünler, kıyımlar ve hapisler göz önüne alındığında “devletin önu koşmak, sonu dayak yemektir” şeklinde özetlenebilecek bir devlet görüşü, çok ilginç bir şekilde Mevlâna’yı liberteryenlerle aynı safta buluşturmuştur.¹⁶

Her şeye rağmen Mevlâna, toplumda düzenin sağlanması için devletin yahut kamu otoritesinin gereğini belirtir (Divan-ı Kebir, C.5, s.181). Ayrıca can ve mal güvenliğinin sağlanması için alınması gereken fiziki ve mali tedbirlerden de söz eder. Ancak piyasaya, arz ve talebe ya da malların fiyatlarına müdahale edilmesini ileri süren bir görüşe Mevlâna’nın eserlerinde pek rastlanmamaktadır (Esen, 2007). Bilindiği gibi fiyatların arz ve talepteki dalgalanmalara göre serbestçe oluşması serbest piyasa ekonomisinin temel kuralı olduğundan, Mevlâna’nın piyasada fiyatların serbestçe oluşması görüşünü benimsediğini, serbest piyasa ekonomisine bu anlamda bir itirazı olmadığını söylemek mümkündür.

Devletin temel fonksiyonu konusunda İbn Haldun ve Klasik iktisatçılarla aynı görüşü paylaşan Mevlâna’ya göre devletten beklenen şey, kamu düzenini sağlaması ve adaleti tesis etmesidir. “Adalet demek, her şeyi yerine koymak demektir. Ayakkabı ayağa, külah da başa aittir” (Mesnevi, beyit 22292). Altı çizilmeye değer şekilde, birbirine zıt duygu durumları ve tutumların yerine göre çok gerekli şeyler olduğunu vurgulayan Mevlâna’ya göre, “Adalet nedir? Bir şeyi layık olduğu yere koymak. Zulüm nedir? Layık olmadığı yere koymak. Allah’ın yarattığı hiçbir şey abes değildir. Kızgınlık, hilm (yumuşaklık), öğüt, hile, hepsi doğrudur. Bunların hiçbirisi mutlak olarak hayır değildir. Aynı zamanda mutlak olarak şer de değildir. Her birinin yerinde faydası vardır, yerinde de zararı. Onun için bilgi, vaciptir, faydalıdır” (Mesnevi, beyit 23001-04). Gerçekten de adaletin özü, ‘eşyanın yerli yerine konması,’ ya da bir şeyin bulunması gereken yerde olmasıdır. Mevlâna, bu çerçevede devletin varlık sebebini toplum düzeninin sağlanması, adaletin tesisi ve zulmün önlenmesine dayandırmaktadır: “Allah, bize devlet ve hükümeti, halk göklere el açıp ağlamasın diye verdi. Keza mülk ve hükümet verilmesi, halkın ah-ı dumanı semaya yükselip de felek ve Süha yıldızının muzdarip olmaması içindir. Keza, öksüz iniltisinden arşın titrememesi ve bir kimsenin zulüm hastası olmaması içindir” (Mesnevi, beyit 12289-91).

Devlet denince doğal olarak can güvenliği, sınır güvenliği, temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması ve büyük çaplı altyapı yatırımları gibi kamu hizmetleri gelmektedir. Havadan kaynak yağmayacağına göre, devletin bu hizmetleri finanse etmek için halktan vergi alması gerekmektedir. Vergi toplama konusunda devletin ölçülü davranması ve vergilendirmeyi bir maddi zulüm aracına dönüştürmemesi çok önemlidir. Bu çerçevede Mevlâna devletin insanlardan güçlerinin üzerinde vergi almasını eleştirmekte ve aşırı vergi tahsilini adeta “eşekten nal çalmaya” benzetmektedir: “Ne vakte kadar bu eşeklerden nal çalacaksın? Çalacaksan gel de lal çal” (Mesnevi, beyit 13541). Yine bu bağlamda “yıkık yerden vergi alınmaz” atasözünü hatırlatmaktadır (Mektuplar, s. 29). Aynı eserinde yer alan bir mektubunda da Sivas İğdişler beyinin vergi istemekte ileri gittiğinden şikâyet etmektedir (s. 138). Altını çizmeye değer ki, aşırı vergilerin zararlı sonuçlar doğuracağı konusunda Mevlâna kendisinden bir yüzyıl sonra yaşamış büyük Müslüman düşünür İbn Haldun (1332-1406) ile aynı görüştedir. Zira İbn Haldun da *Mukaddime* (2018 [1377]) adlı ünlü eserinde devletin gereğinden fazla vergi almaya çalışmasının iktisadi faaliyetleri sönükleştirip piyasayı durgunlaştıracağını, bunun da devletin vergi gelirlerini azaltacağını ifade etmektedir. Vergi oranını artırmanın ille de daha fazla vergi hasılatı anlamına gelmediğini ifade eden bu görüş günümüz makro iktisat ders kitaplarında “Laffer Eğrisi” yahut “Haldun-Laffer Etkisi” olarak yer almaktadır (Demir ve Acar, 2020: 130). Bu bağlamda İbn Haldun

¹⁵ “Mevlana, Mesnevi, 12/344; Devlet, zenginlik, saadet, talih ve rütbe anlamına da gelir. Hatta devletlü tabiri, refah ve nimet sahibi olanlar için kullanılırdı” (Esen, 2007: 97, 649 no’lu dipnot).

¹⁶ Devletin doğası, ne olup ne olmadığı ve varlığını nasıl devam ettirdiği üzerine kayda değer liberteryen bir analiz için bkz. Rothbard (2019), özellikle “Devletin Anatomisi” başlıklı bölüm, ss. 85-118.

baskıcı yönetimleri de eleştirmekte, şiddet ve baskı uygulayan otoriter kamu yönetimlerinin insanlardaki iktisadi faaliyette bulunma ve üretme arzularını yok ederek gelişmeye engel olduğunu belirtmektedir (Kozak, 1995: 369).

Zenginlerin zekât ve sadaka vermemelerinden şikâyet edilmesi üzerine Mevlâna, “Endişe etmeyin. Mademki kendi rızaları ile çok kutlulara (kuddûsi) vermiyorlar, eli topuzlular (debbûsiler) gelip bunu onlardan zorla alırlar” demiştir (Eflaki, 1983: C1, 331). Mevlâna’nın bu tespiti, devletin yeterli vergi toplayamamasının sonucunda olabilecek sıkıntıları ifade etmesi bakımından ilginçtir. Ekonomik istikrara sahip, kayıtdışı ekonominin düşük düzeyde olduğu gelişmiş ülkelerde toplam vergi gelirleri içinde doğrudan-dolaylı vergi oranı kabaca %70-30 olduğu halde, Türkiye gibi vergi vermeme eğilimi ve kayıtdışı ekonominin yüksek olduğu ülkelerde bunun tam tersi olması da Mevlâna’nın tespitini doğrular niteliktedir. Vatandaş vergisini doğrudan vermezse devlet o vergiyi dolaylı yoldan, vatandaşın kaçması mümkün olmayan (KDV, akaryakıt vergisi, vb.) dolaylı yollardan zorla tahsil yoluna gitmektedir.

Çalışıp rızık peşinde koşmanın önemi

İnsan için dünya, ilke olarak bir çalışma alanıdır. Dünya ahiretin tarlasıdır. Dolayısıyla insanın gerek hayatını sürdürebilmek için karnını doyuracak mâişet kazanması, gerekse ahiret mutluluğunu kazanabilmesi için hayırlı işler yapabilmesi, kısaca insanın dünya ve ahiret kazancı çalışmasına bağlıdır. “İnsan için ancak çalıştığı vardır,” yahut “insan için emeğinden başkası yoktur” (Kur’an, Necm, 39) ayeti çok açık biçimde çalışmanın önemini, helal kazancın kaynağının çalışmak olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede Mevlâna, insanın atalet, tembellik ya da miskinlik içinde olmayıp, faydasız didinmesinin bile önemli olduğunu söylemektedir. Ona göre Kur’an’ın yukardaki hükmünü bilenler işsiz, güçsüz olamazlar. Allah, ihtiyaç sahibi olmadığı halde, boş durmadığına göre insanın durması hiç doğru olmaz (Şerh-i Mesnevi, C. 3, s. 920). “Her kimi altın ve gümüşte yani servet sahibi olmakta öne çıkmış görürsen, bil ki o kazanmak zahmetine sabır göstermiştir” (Mesnevi, beyit 5790) sözüyle Mevlâna kazanmak için sabırla çalışıp zahmete katlanmak gerektiğini vurgulamaktadır. Allah indinde bir sürü üstün meziyetine rağmen Allah’ın Davut peygamberin bile rızkını çalışmasına (zırh yapmak) bağlamış olmasına işaret etmesi de (Mesnevi, 9150 vd., 9175-81) bu çerçevede kayda değerdir. Kur’an’da Rahman her an bir şe’n (hadise, yeni ortaya çıkan iş) ile tecelli eder (ortaya çıkar)¹⁷ buyurulmuştur. “Bu yolda, yani Allah yolunda yontul ve kazın. Çalış ve uğraş bir an boş durma; son nefesine kadar bir dem didinmekten kalma!” (Mesnevi, beyit 1816-19). “(Mevlâna) *çile çıkarmak* ve benzeri şeyleri sevmez, bunları ortadan kaldırılmış şeyler addeder, müritlerini onlardan men eylerdi. Mesleği olduğu üzere dünya işlerini bırakmaya ehemmiyet verir, lakin hiçbir zaman gene onları maddi işlerle uğraşmaktan vazgeçmeye davet etmezdi. Nefsin karar bulmasını husule getirmekte, bedene ait şeyler ile maddi işleri kemal yollardan birisi olarak sayardı” (Fürüzanfer, 2005: 178).

Mevlâna’ya göre ‘dünya’ denen şey esas itibariyle ‘Allah’tan gafil olmak’tır. Kumaş, para, ölçüp tartarak ticaret yapmak veya kadın dünya değildir. Tasavvufta dünya-insan ilişkisi, gemi-su ilişkisine benzetilir. Geminin kendisinden beklenen –su üstünde yük ve insan taşıma- fonksiyonunu yerine getirebilmesi suyun varlığına, hatta geminin içine su almayıp suyun üzerinde durmasına bağlıdır. Benzer şekilde, insan için de dünya ve dünya hayatı zorunludur. Ancak suyun nasıl gemiye sızmaması gerekirse, dünya da insanın içine sızmamalıdır. Geminin yolu deryadan, insanın yolu dünyadandır (Yetik, 2005: 61). “Dünya nedir?” sorusuna “Allah’tan gafil olmaktır. Kumaş, gümüş, *evlad ü iyal* değildir. Suyun gemi içinde olması geminin helâkidir. Geminin altındaki su ise geminin yüzmesine yardımcıdır” (Şerh-i Mesnevi, C.2, 556) diye cevap veren Mevlâna, hayat gemisinin yüzmesi için dünya ve madde suyuna

¹⁷ “O her an kâinata tasarruf etmektedir” (Rahman, 29).

mutlaka ihtiyaç olduğunu, ancak onu geminin içine sokmamak gerektiğini hatırlatmaktadır. Başka bir deyişle rızkını temin etmek için çalışıp çabalamak, üretmek ve ticaret yapmak kaçınılmazdır; ancak aşırı mal sevgisi ve mal biriktirme tutkusunu kalbe sokmamak, dünyaya tapmamak gerekmektedir.

Çalışmadan elde edilen geliri haram sayan Mevlâna, Süleyman peygamberin haraç yemek yerine, el emeğini üstün tutup kazanç sağladığını belirtir (Esen, 2007). Hiçbir iş ve mesleği herhangi bir şekilde aşağılamayan Mevlâna'ya göre kişinin dünyadan kaçmasına gerek yoktur. Çünkü dünya mutlak varlığın ortaya çıkma sahasıdır. Kaçılması gereken para, kadın vb. değil “gaflettir.” Nitekim Mevlâna, kendisine uyan insanların bir işle meşgul olmalarını, ellerinin emeğini yemelerini, aksi halde olanların bir işe yaramayacağını belirtir (Gölpınarlı, 1931: 25).

İslam'da servet edinmenin meşruiyeti zaman zaman tartışılmıştır. Bazı sufi geleneklerde servet edinmeye sıcak bakılmamışsa da, daha makul olan görüş servetin, mülk edinmenin ve zenginliğin bizatihi kötü olmadığı; önemli olanın mal ve servetin nasıl edinildiği ve nerelere harcandığıdır. Bu anlamda servet ve mülkiyet yalnız başına yanlış ve istenmeyen şeyler değildir. Yanlış olan, “meşru olmayan şekilde kazanmak ve meşru olmayan amaçlar için sarf etmektir” (Iqbal, 1983: 229).

Birçok peygamber ve veli kulun dünya nimetine kavuşmaları, altın, çoluk-çocuk sahibi olmaları dünya sevgisi değildir. Zira hadislerde ‘dünya’nın insanı Mevla’dan alıkoyan şey olduğuna işaret edilmiş, mal sahibi olmak bizatihi kötülenmemiştir (Ankaravi, 2001: 126-129). Nitekim bir hadiste “Salih bir kişinin salih malı ne kadar da güzeldir” buyrulur. Bu bağlamda “Helal mal, salih kimse için ne iyidir” hadisini Mevlâna şöyle tefsir etmiştir: “Malı dine hizmet için hamil olursan, öyle hamule ve hamil hakkında Peygamberimiz Hz. Muhammed, “Helal mal salih kimse için ne iyidir” buyurmuştur (Şerh-i Mesnevi, C.1, s. 76; C.2, s. 556). Yine dünyadan el etek çekmenin doğru olmadığını vurgulamak üzere “Ama gel-gelelim; geçim darlığı, engel oluyor dinin önemli işlerine. Hani ekmek olmasaydı, Rabbe kulluk edilmezdi” demişler. Nefsin binek atıdır; ona yumuşaklıkla bak” (Mektuplar, s. 93) demektedir.

Mevlâna'ya göre tevekkül edip dünya için çalışmaktan kaçınmak ve rızkın havadan yağmasını beklemek doğru değildir. Bir Mesnevi hikâyesinde av hayvanları aslandan çalışmayı bırakıp tevekkül etmesini isterler. Aslan ise onlara itiraz eder ve çalışmanın faydasından söz eder. Av hayvanlarının yine de tevekkülü çalışıp kazanmaya tercih etmeleri üzerine aslan çalışıp kazanmayı tevekküle ve teslimiyete tercih eder ve der ki: “Evet, tevekkül kılavuzsa da, sebeplere teşebbüs de Peygamberin sünnetidir. Peygamber yüksek sesle “Tevekkülle beraber, yine de devenin ayağını bağla” dedi. “Çalışan kimse Allah sevgilisidir” işaretini dinle; tevekkülden dolayı esbaba teşebbüs (sebeplere sarılma) hususunda tembel olma” dedi (Mesnevi-i Şerif, beyit 900-910). Mevlâna, geçimini medrese hocalığından aldığı maaşla sağlamış, başkalarının veya Sarayın yardımlarına iltifat etmemiştir (Esen, 2007: 19, dipnot 42).

Hazıra konma ve kolay yoldan zengin olma insanoğluna öteden beri cazip görünmüştür. Bu çerçevede normal geçinme yollarını kullanmayı yüksünenler define merakı, simya, astroloji, dua-keramet gibi zenginleşme yollarına müracaat etmişlerdir. Bugün bile dağlarda, geçmiş uygarlıkların izlerinin bulunduğu yerlerde kaçak define arayanlara rastlandığı bir vakadır. Mevlâna eserlerinde bunların durumlarına da yer vermiştir. Miras malını inkâr etmemiş, ancak mirasla gelen malın vefasının olmadığını, mirasa konan kimsenin o malın kıymetini bilmediğini, hilekârlığın pişmanlık verdiğini, definecilerin kendilerinde olduğu halde ilim cevherini kullanmadıklarını belirtmiştir. Dilenmeyi yasaklamış ve dostlarının ticaret, yazı yazma veya alın teri gibi el emeği ile geçinmelerini tavsiye etmiştir (Esen, 2007: 26).

İnsanoğlu fitraten mal-mülke düşkündür, dünya malına sahip olma arzusundadır. Mevlâna, insanların dünya malına düşkünlüğünü anlatırken “Tatlı suyun başı, kalabalık olur” demektedir

(Mektuplar, s. 178). İnsanlardaki mal-mülk hevesi, onlarda arzu ve istek doğurur. Mevlâna insanlardaki bu isteği sıkça dile getirir: “Yoksulluğa düşüp de cömertliği kim aramaz? Dükkânlarda bir kâr elde etmeyi kim istemez? Tarlalardan mahsul almak istemeyen çiftçi var mıdır? Fidanlıklardan kim bir fidan ummaz?” (Mesnevi, beyit 21768-69).

Fakirlerin gözetilmesi gereği: Paylaşmanın, sadaka ve infakın önemi

Tasavvufta sıklıkla fakirlik zenginliğe tercih edilir. Nitekim Mevlâna “Fakirlik medarı iftiharımdır, hadisi manasız bir söz müdür? Hayır, onda binlerce izzet ve naz gizlidir” (Mesnevi, beyit 2362). “Fakr, benim medarı iftiharımdır” hadisi, onun için yüce bir söz oldu, tamahkârlardan gani [zengin, kimseye muhtaç olmayan] Tanrıya kaçmama yol açtı. Hazine ve defineleri, mamurelerde oturanların hırsından kurtarmak için harabelere saklarlar” demektedir (Mesnevi, beyit 16890-91). Bununla birlikte Mevlâna, fakirliğin verdiği sıkıntıları da belirtir: “Zira fakirlik ve ihtiyaç, insanı helak edecek bir küfre yakındır. Ey zengin, sen toksun, aklını başına al da dertli bir fakirin çarpık ve yanlış hareketine gülme” (Mesnevi, beyit 4496-97). Yine bu bağlamda Mevlâna Hz. Peygamber’in “Zengin iken fakir düşen kimseye acıyın!” hadisini hatırlatarak (Mesnevi, beyit 16994) fakirliğin övünülecek bir şey olmadığına işaret etmektedir.

Mevlâna, zenginlerin fakirlere destek olmaları ve onları doyurmaları gerektiğini sıkça vurgular: “Peygamberin sözünü duy, ‘Sadakayla altın ve gümüş azalmaz’ buyurdu;¹⁸ haydi bir şeyler ver yoksullara. Bir tohum ekersen yüz başak biçersin; peki, ne diye kulağın kaşıyorsun? Haydi bir şeyler ver yoksullara. Az ver, çok karşılığı seyret. Gönül yap, övülmeyi gör, müşkülleri aç, müşküllerin açılışına bak; haydi bir şey ver yoksullara. Sadakan Tanrıya gitmiş, ulaşmış da o darmadağın gecede sen rahatça uykuya dalmışsın, o seni bekleyip duruyor; haydi, bir şeyler ver yoksullara” (Divan-ı Kebir, C.2 s.147).

İnsan doğası ve iyi-kötü davranışları hakkında eserlerinde tahliller yapan Mevlâna’nın üzerinde durduğu iyi huylar arasında sabır ve şükrün yanı sıra sadaka, infak, cömertlik ve karzı hasen (karşılıksız borç verme, hibe) yer almaktadır. İnfak, malı Allah yolunda harcamaktır. Sadaka da aynı anlama gelir. İnfakın kapsamına zekât gibi dinen zorunlu maddi yükümlülüklerin yanı sıra gönüllü bağışlar, hibeler ve maddi transferler de girmektedir.

İnsanın doğasında mal biriktirme hırsının olduğu bir vakıdır. Nitekim Kur’an-ı Kerim de (Al-i İmran, 14) insanın bu eğilimine vurgu yapmaktadır. Ancak Allah’ın rızasına kavuşabilmek için sevilen şeylerden infak gerekir.¹⁹ Mal biriktirip yağmak marifet değildir; insan sahip olduklarını Allah’ın muhtaç kullarıyla cömertçe paylaşabilmeli, infak etmelidir. Bunu yapmayı sadece dünyalık biriktirmenin Mevlâna’ya göre çer-çöp ve süprüntü biriktirmekten farkı yoktur: “ ‘Mal topladım’ diyen kimsenin bu sözü, ‘şu kadar süprüntü taşıdım’ demektir... Eğer sen geceye kadar altı sepet süprüntü taşıdınsa ben zahmetsizce yirmi sepet taşıdım” (Mesnevi, beyit 12713-15).

Sadaka Allah rızası için olmalı ve verilen kimsenin onurunu incitmemelidir. İlgili ayetlerde bu husus açıkça belirtilmektedir: “Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eza gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah müstağnidir, halimdir. Ey inananlar! Allah’a ve ahiret gününe inanmayı, insanlara gösteriş için malını sarf eden kimse gibi, sadakalarınızı başa kakma ve eza etmekle boşa çıkarmayın. Onun [başakakarak sadaka vermenin] durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumu gibidir, üzerine yağmur yağdığı anda onu cascavlak bırakır. Kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah inkâr eden kimseleri doğru yola erdirmez” (Bakara, 263-264). Bu bağlamda Endülüs İslam medeniyetinin

¹⁸ Nevevi, 2002, C.3, s. 509: “Sadaka vermekle mal eksilmez.”

¹⁹ “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir” (Al-i İmran, 92).

yetiştirdiği büyük âlimlerden İbn Meymun (Maimonides) sadakanın sekiz derecesinden söz etmekte, bunun en yüksekini muhtaç bir kişiye onu kendine yeterli hale getirecek bir hediye, borç veya iş vermek;²⁰ hemen ardından gelen en faziletli sadaka biçiminin “vericinin de alıcının da karşısındaki kim olduğunu bilmediği” sadaka olduğunu belirtmektedir.²¹ Verici ile alıcı karşısındaki kim olduğunu bilmediğinde veren kibirlenme tehlikesinden, alan da eziklik duyma ve rencide olma tehlikesinden uzak kalmaktadır. “Sağ elin verdiği sol elin bilmemesi” mealindeki hadis de aynı noktayı vurgulamaktadır.

Mevlâna’ya göre “O, hesap edilmeyen yerden rızıklandırır” (Talak, 3) ayetine inanmak ve yardım etmek insanların ahlâki görevidir (Mektuplar, s. 177). Malın baki olması, kalıcılık ve bereket kazanması tasadduk ile olur. Çünkü “Mal der ki: Geçici-gidiciydim, beni baki ettin sen; bitmiş-gitmişim, yer-yurt ıssı ettin beni” (Mektuplar, s. 188). Mevlâna, aslında infakın Allah’a yapıldığını dile getirir. Çünkü verilen malın hakiki sahibi Allah’tır: “Bu dünyadan maksat, sadece seyir değildir. Size, sizi kurtaracak bir alış-verişi bildireyim mi? Maksat alış-veriştir, hem de mal ve can bağışlamak şartıyla, böylece gerçekten de Allah satın alır. Müşterisinden, sonsuz olarak karşılığı elde edilir, bu duacı da pek çok teşekkür eder, geçmiş ihsanlara bu da katılır. Hayrın tamamlanması, başlangıcından hayırlıdır. Yeni ay, güzeldir ama doldu, olgunlaştı, dolunay oldu mu, daha da güzel bir hale gelir” (Mektuplar, s. 215).

Mevlâna, malın insana yakınlığını şöyle anlatır: “Zamanede sana üç arkadaş vardır ki, biri vefakâr, ikisi gaddardır. Vefasız ve gaddar olan iki şeyin biri dost görünenler, diğeri mal ve eşyadır. Vefalı olan üçüncüsü ise amal-i hasenedir, yani iyi işlerdir. Mal evden dışarı çıkıp seninle beraber gelmez. Yar gelir, ama kabrin kenarına kadar gelir” (Mesnevi, beyit 17209-11). Böylece mal ve mülk, insanın ahireti kazanmasını sağlar. Aksi takdirde mal, salih ameller yani başkalarına faydası dokunacak yararlı işler için kullanılmazsa sahibine faydası olmaz. İnsan öteki her eylemi gibi malını nasıl harcadığından da sorumludur.

Bu bağlamda Mevlâna kazanılan malın yüce amaçlar için harcanması ve başkalarına ikram edilmesinin önemine işaret eder. Mal bizatihi önemli değildir, önemli olan malın ne için istendiği, nasıl kazanıldığı ve nereye harcadığıdır. Tasavvuf felsefesine de uygun olarak hayatta bizatihi (doğrudan kendisi için) istenmesi, talip olunması gereken şey (*matlub li-zatih*) Allah ve O’nun rızasıdır. Öteki bütün dünyalık eşya (mal-mülk, para, kadın, süslü elbiseler, vb.) bizzat kendileri için değil, insanın asıl gayeye uygun yaşaması için dolaylı olarak istenen şeylerdir (*matlub li-ğayrih*). Mal sevgi ve sevgili için harcanıyorsa değer taşır. Yoksa mal bir gayeye hizmet etmiyorsa faydası olmaz: “Altın ne oluyor, can ne oluyor, inci mercan da nedir bir sevgiye harcanmadıktan, bir güzel sevgiliye feda edilmedikten sonra?” (Divan-ı Kebir C.6, s. 37).

Mesnevi’nin en ilginç tespitlerinden biri de, zenginlik-fakirlik, cömertlik-cimrilik bağlamında yaptığı, *cömertliğin fakirliğe ihtiyacı olduğu* tespitidir. Aynen modern psikolojide “affetmek asıl affeden kişiyi iyileştirir, onu ağır bir yükten kurtarır” tespitine benzer biçimde, Mevlâna da cömertliğin kendini dışa vurabilmesi için fakirlerin varlığına ihtiyaç olduğu tespitini yapmaktadır. Buna göre insanlar bu dünyada birbirlerine muhtaçtırlar. Nitekim zenginlerin cömertliklerini gösterebilmeleri için fakirlere ihtiyaçları vardır. Bu sebeple fakirlere iyi davranılmalıdır: “Ey talib gel. Fakirlerin sehavete muhtaç oldukları gibi cömertlik de fukaraya muhtaçtır. Güzeller saf ve parlak ayna aradıkları gibi cömertlik de fakir ve zayıf kimseler ister. Güzellerin yüzü aynada güzel görünür. İn’am ve ihsan cemali (güzelliği) de fakir ile peyda olur (ortaya çıkar). Mademki fakir, cad ü keremin (cömertliğin) aynasıdır, haberin olsun ki aynanın üzerine hohlamak zararlıdır” (Mesnevi, beyit 2745-49).

²⁰ Bir Çin atasözünde “bir insana balık verirsen bir öğün doyurmuş; balık tutmayı öğretirsen ömür boyu doyurmuş olursun” denmektedir. İbn Meymun’un sözünü ettiği en faziletli sadaka tam da budur.

²¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Roberts (2018: 294-95).

İktisadi faaliyetlerin ve kazanmanın iki temel itici gücü: emek ve ihtiyaç

Çalışmadan elde edilen geliri haram sayan Mevlâna'nın eserlerinde peygamberin, büyük şeyhlerin, ulu bilginlerin, filozofların ve geçmişteki âlimlerin çoğunun birer sanat ve hüner sahibi olduğu belirtilir (Eflaki, 1983: 214). Dolayısıyla Mevlâna'nın asıl kazancı emeğe ve üretime bağlanmış olması kayda değerdir. Yine bu konuyla ilgili olarak Mevlâna mal ve mülk edinmenin dua ile değil, satın almak, birisi tarafından hibe veya vasiyet edilmek yoluyla olacağını belirtmekte (Mesnevi, beyit 10010-11); kazancın da tarım gibi olduğunu, ekme yince ürünün bizim olamayacağını vurgulamaktadır (Mesnevi, beyit 10073).

Öte yandan iktisadın en temel kavramlarından biri de ihtiyaç kavramıdır. İktisadın esas itibarıyla “sınırsız ihtiyaçlar ile sınırlı kaynaklar arasında dengenin nasıl kurulacağını inceleyen sosyal bilim dalı” şeklindeki tanımı yaygın kabul görmüştür. İhtiyaçların gerçekten sınırsız olup olmadığı tartışılabilir. İhtiyaçlar ile arzular, istekler ve hırslar arasında bir ayırım yapılabilir; ihtiyaçların sınırlı, ama arzular ve hırsların sınırsız olduğu söylenebilir. Ancak bu olgu ihtiyaç kavramının iktisadın en temel kavramlarından biri olduğu gerçeğini değiştirmez. Mevlâna bu gerçeğin farkındadır. Ona göre insanda mala karşı bir meyil olmakla beraber, bunu ortaya çıkaran onun ihtiyaçlarıdır. “O halde varlıkların kemendi ihtiyacıdır. Allah, kuluna ihtiyacı nispetinde alet verir ve sebep halk eder (yaratır)” (Mesnevi, beyit 7213) derken Mevlâna esasen bu gerçeğe işaret etmektedir. Aynı motif hayvanlarda da bulunmaktadır: “Köpek, toktur da onun için av tutmaz; saldırıp bağırarak, isteyip çırpınmak, hep açlık ateşinden meydana gelir” (Divan-ı Kebir C.7, s.2). “Ekmeğin zevkini aç bilir, tok hiç bilmez; ekmeğe dükkânındaki ekmeğinden dükkânın ne haberi var? Ekmeğe de aç olsaydı ekmeği hiç satmazdı” (Divan-ı Kebir C.4. s. 71). Demek ki, insanları iktisadi faaliyetlere zorlayan, ihtiyaçlarıdır. Dünyadaki nesnelere yaratılış amacı, ihtiyaçların giderilmesidir: “Hak Teâla gökleri, hacetleri (ihtiyaçları) gidersin diye yaratmıştır. Her nerede bir dert varsa, deva oraya gider; nerede bir fakirlik ve zaruret varsa rızık oraya gider” (Mesnevi, beyit 10878-79).

Bir malın değerini neyin belirlediği iktisatçıları çok uğraştırmış bir konudur. Bu bağlamda ortaya atılmış birçok teori vardır: Emek-değer teorisi, marjinal fayda teorisi, subjektif değer teorisi, vb. Klasik iktisatçılar ve sosyalist iktisatçıların hararetle benimsediği emek-değer teorisi (bir malın değerini içerdiği emek miktarının belirlediği görüşü) zamanla revaçtan düşmüş, değer ihtiyacın şiddeti ve çevre koşulları tarafından belirlenen, kişiden kişiye değişen subjektif bir olgu olduğu keşfedilmiştir (Acar, 2018: 28-29). Mevlâna iktisadi düşünce tarihinde “marjinalist devrim” olarak anılan kırılma yaşanmadan yüzyıllar önce, bu gerçeğin farkında gibidir. Ona göre ihtiyaçlar çeşitlidir. Açlık giderilince başka bir ihtiyaç ortaya çıkar. Ancak faaliyetlerin hepsi de ihtiyaçtan doğar: “Hakikatte cezbeden birdir; fakat müteaddit görünür. Görmez misin ki, bir kimse her gün yüz şey arzu eder. Börek isterim, helva isterim der, bunları sayar. Ancak hepsinin aslı açlıktır ve o da birdir. Bir şeyden doyunca, bunların hiçbirisi lazım değildir (Fihi Ma Fih, s.10). Mevlâna insanların *ihtiyaçlarına göre mallara değer verdikleri* gerçeğini şu şekilde belirtir: “On günden beri bir şey yememiş olan bir aç ile bir günde beş defa taam (yemek) yemiş olan bir tokun her ikisi de ekmeğe nazar ederler. Tok olan kimse ekmeğin suretini görür; aç ise canın suretini görür...” (Fihi Ma Fih, s.68).

Mevlâna insanın dünyaya düşkünlüğü ve hırsları çeşitli hayvan sembolleri üzerinden ele almıştır. Örneğin karıncayı çalışkanlığın, kargayı ebedi emelin ve hırsın sembolü olarak kullanmıştır. Diğer hırsları da karşılaştırır: “Kaz hırsı birdir, fakat kibir ve gurur elli kat fazladır. Mesela, şehvet hırsı bir yılan ise mevki hırsı ve gururu ejderhadır. Kaz hırsı, boğaz ve tenasül şehvetidir. Fakat mevki ve baş olma hırsında bu şehvetlerin tam yirmi tanesi toplanmıştır” (Mesnevi, beyit 16699-700). İktidar hırsının, gücü ele geçirme, etrafa ayar verme, tahakküm, bir makam-mevki elde etme veya bulunduğu makamı kaybetmeme hırsının şehvetten çok daha beter olduğunu vurgularken Mevlâna'nın ne kadar da haklı

olduğu, bugünkü gözlemlerimiz tarafından da sürekli doğrulanan, önemi ne kadar vurgulansa az olan bir gerçektir.

Klasik liberal iktisat okulundan önce iktisadi düşünce tarihinde egemen olan Merkantilist okula göre zenginliğin kaynağı altın ve gümüş stoklarıydı; bir ülke ne kadar kıymetli maden stokuna sahipse o kadar zengin sayılırdı. Adam Smith ve klasikler zenginliğin kaynağını işbölümü, uzmanlaşma, eldeki üretken kaynakları iyi değerlendirme, üretim ve serbest ticarete görmüşlerdi. Mevlâna ise, bir mutasavvıftan beklenebileceği gibi zenginliği daha çok “gönül zenginliği” olarak görür. Merkantilistlerin zenginliğin sembolü olarak gördüğü altın ve gümüşü elden ele dolaştıranları açgözlülükle niteleyen Mevlâna, bunları tilkiye benzetir (Yedi Meclis, s. 51).

İnsanoğlunun daha iyiyi arzu etmesi, daha kaliteliyi araması gerek iktisadi ve ticari, gerekse entellektüel hayatın temel dinamiğidir. Modern iktisat teorisine göre kâr güdüsü ticari ve sınai işletmelerin temel motivasyon kaynağıdır. Hiçbir sanayici veya tüccar zarar etmek için iş yapmaz; aksine her girişimci, yatırımcı, sanayici ve ticaret erbabı kâr peşindedir. Benzer şekilde, her ilim adamı, bilimsel-entellektüel faaliyetle iştigal eden her insan da mevcut ilmine göre daha iyinin, daha derin ve daha kaliteli bilgi ve yöntemin peşindedir. Mevlâna bu gerçeği şu şekilde dile getirmektedir: “Bütün esnaf ve tüccar, malımızı verip kâr elde edeceğiz diye çarşı ve pazardaki dükkânlarına bağlanmıştır. Dağarcıktaki altın, sahibi bir kâr elde etsin diye ısrarla oturmuş beklemektedir. Bir tacir, yüksek fiyatla bir kumaş görürse, kendi kumaşına olan muhabbeti yok olur ve kendisininkini satıp diğer kumaşı almak ister. O tacir, kendi kumaşında ticaret ve kâr görmediği için, gördüğü yeni kumaşa heves etmiştir. Bir âlim de başka bir ilmi, hüneri ve sanatı, şeref ve meziyet hususunda kendininkilerden üstün görmedikçe onları tahsile heves etmez” (Mesnevi, beyit 11758-762). Rekabetin ticaret hayatını canlandıran temel dinamik olduğunu vurgularken de Mevlâna şöyle der: “Merkep satanlar, görünüşte birbirine hasım olurlar; fakat böyle yapmakla alış verişin anahtarını elde ederler” (Mesnevi, beyit 15398).

Dünyanın zıtlıklarla varoluşu, cömertliğin fukaraya muhtaç oluşu

Mevlâna'ya göre dünya zıtlıklarla doludur ve hayatın bütünlüğünü bu zıtlıklar oluşturur. Ona göre heva ve heves olmasaydı, ondan uzak durmanın öğütlenmesi de mümkün olmazdı. Ölülere karşı gaza edilmez, savaş dirilere karşı verilir. Dünya, farklılıklar üzerine kurulmuştur. Mevlâna bu farklılıkların sebebini şöyle izah etmektedir: “Eğer dünyada ayıplı, kusurlu mallar bulunmasaydı bütün ticaret erbabının budala olması lazım gelirdi. Kusurlu bulunmayınca bir kumaş tanımak ve onun değerini anlamak kolay olurdu. Zira ayıp olmayınca ehil ve naehil olmak eşittir. Eğer dünyadaki şeylerin hepsi ayıp ve kusurlu bulunsaydı ilmin de faydası olmazdı (Mesnevi, beyit 6877-79). Buna göre dünyada farklılıkların sebebi kaliteliyi bulmakla yakından ilgilidir; zira kaliteli mal, kalitesizlerle karşılaştırıldığında asıl değerine kavuşmakta, kıymeti anlaşılmaktadır.

Mevlâna dünyanın çalkantılarla, iniş-çıkışlarla dolu bir yer olduğuna işaret bağlamında eserlerinde iktisadın temel kurumlarından biri olan *piyasa* konusuna da elbette değinir: “...Sarraff, altın tartarken teraziye miskallerle beraber arpa da kor. Yapılan işler fikirlere uygundur, mallar topraktan gelir. Haller, sözlerden belirir, sözler de hallere işaretir. Âlemin başlangıcı bir gürültüdür, bir hayhuy; sonu bir sarsıntıdır, bir deprem. Aşk ile şükür, şikâyetle beraberdir; huzur ile rahat, sarsıntılarla eş” (Divan-ı Kebir, C.1, b. 1-8).

Dünyanın zıtlıklardan oluşması gibi, insanın tabiatı da zıtlıklardan oluşur. Kişi, zıtlıklar içinde boğuşur durur. “Zıtlarla mezc olmuş, uzlaşmış mizacın yücelişi, alçalışı da şudur: İnsan, bazen sıhhatli, neşelidir; bazen de hasta ve üzgündür. İlahi bir imtihan gibi insanların başına gelen savaş, barış, kıtlık, bolluk; dünyanın bütün hallerini de böyle bilesin” (Mesnevi, beyit 22256-7). İnsandaki dürtüler yasakları da beraberinde getirmiştir. Yoksulları doyurmak, kazanmak ve doyurmak şeklinde

anlaşılmalıdır: “Ey tavus; kanadını yolma, gönlünü ondan kopar. Çünkü mücadele için düşmanın bulunması şarttır. Düşman olmadıkça cihat etmek muhaldir. Şehvet olmayınca da, ondan kaçınma emrine uyman mümkün değildir. Bir şeye meylin ve isteğin yokken onu yapmamak sabır olmaz. Düşman olmayınca senin orduna ne hacet var? Aklını başına topla da kendini hadım etmeye kalkışma. Zira iffet ve ismet, şehvete merhundur (bağlıdır). Heva ve heves olmasaydı, ondan nehiy de mümkün olmazdı.

Hayat ile ölüm, ak ile kara, karanlık ile aydınlık, gece ile gündüz, iyi ile kötü, adalet ile zulüm hayatı anlamlı kılan, onu anlamamızı mümkün kılan zıtlıklardır. Her şey zıddı ile kaimdir; zıddıyla bilinir, görünür, anlaşılır olur. Bu çerçevede iktisadi olgular bağlamında Mevlâna'nın en dikkate değer tespitlerinden biri de, daha önce de vurgulandığı üzere cömertliğin fakirlere ve fakirliğe muhtaç olmasıdır. Cömertlik Allah'ın lütfudur. “Allah'ın adalet güneşi, toprağın üstünde parlamış; toprak, bu eminliği, o adalet güneşinin emanetinden bulmuştur” (Mesnevi, beyit 508). Nitekim bir ayette cömertlik, “bire yedi yüz veren” tohum örneğiyle anlatılmaktadır.²² Cömert olanlar hal ve hareketlerinden belli olur: “Cömertlik ve ihsanın kalpte yüz nişanı olur. Hayır işleyen kimsenin yüz türlü alameti bulunur” (Mesnevi, beyit 14182).

Dinimize göre sadaka vermek malı azaltmayacağı gibi, ibadetlerin de insanı kötülüklerden alıkoymasına, zarar ve kayıplardan korumasına umulur. Bu kapsamda mali ve bedeni ibadetlerin insana sağladığı faydaları Mevlâna şöyle belirtir: “...Kurtuluş ve saadet sultanı [Muhammed] Mustafa, ‘Ey zenginler, ey nimet sahipleri, biliniz ki cömertlik kazançtır, kârdır’ diye buyurmuştur. Mal, sadaka vermekle hiç eksilmez, hayırlarda bulunmak malı kaybolmaktan, zayi olmaktan korur. Altın, zekât vermekle fazlalaşır, artar. Namaz da, insanı kötülükten, fenalıktan çirkin hareketlerden korur, kurtarır. Verdiği zekât, kesene bekçilik yapar, onu korur. Kıldığın namaz da sana çobanlık eder, seni kurtlardan kurtarır” (Mesnevi, beyit 23978-80).

Cömertlik, kibir ve gösterişten uzak durarak gönül rahatlığı ile fakirlerle ilgilenmek, yani harcamada cimriliği bırakmaktır. Mesnevi’de bu husus şöyle dile getirilir: “Peygamber efendimiz, ey yiğit diye buyurdu: Sadakalar belayı def eder, kovar. Hastalığı sadaka ile tedavi edin” (Mesnevi, beyit 22996). Sadakanın gizli verilmesi esastır. Nitekim çok parasız kalan birisine Mevlâna, “Sık sık elimizi sıkardın. Uzun süredir bu âdetini terk ettin, neden?” diye sormuş, sonra da elini öpen bu kişinin gizlice eline dinar koymuştur (Eflaki, 1983, C.1 s. 263).

Karz-ı hasen (güzel borç) insanlardan bir karşılık ummaksızın Allah rızası için verilen borçtur. Bu tür borç verenler aslında Allah'a borç vermiş sayılırlar. Mevlâna, bunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “Mallarını tasadduk etmekle Allah Tealaya karz-ı hasen verdiler.”²³ “Borç verin” buyruğuna uyar da bir metelik verirsen bil ki kalp (değersiz) bir meteliği bile define edersin, hazine yaparsın, maden haline getirirsin” (Divan-ı Kebir C.7, s.170).

Kader, tevekkül, dünyayı imar: Barış ve uzlaşmanın önemi

Kader meselesi hiç şüphesiz İslam düşünce tarihinin en çetrefil, en karmaşık, içinden çıkılması güç meselelerinden biridir. Özetle söylemek gerekirse biri ifrat, biri tefrit, biri de orta yol olmak üzere kader konusundaki görüşleri üç başlık altında toplamak mümkündür.

Kaderiye adı verilen, *Mutezile*'nin başını çektiği, insanı kaderinin mutlak patronu ilan eden ifrat görüşe göre insan kendi fiillerinin yaratıcısıdır; kulun Allah'ın iradesinden bağımsız bir iradesi vardır;

²² “Mallarını Allah yolunda sarf edenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilendir” (Bakara, 261).

²³ “Doğrusu sadaka veren erkek ve kadınlara, Allah'a güzel bir takdimde bulunanlara kat kat karşılık verilir; onlara cömertçe verilecek bir ecir vardır” (Hadid, 18).

kişi ne ihtiyar ederse, iradesini ne yönde kullanırsa o olur. Bunun tam aksine, *Cebriye* denilen ve kişinin kendine ait bir iradesi olmayıp tüm fiillerinin Allah'a ait olduğunu ileri süren tefrit görüşe göre 'kaderi önünde insan, adeta rüzgâr önünde yaprak gibi'dir; her şey önceden yazılıp çizilmiştir, ne yazılmışsa başa gelecektir, kaderden kaçmak mümkün değildir.²⁴ Orta yolcu diyebileceğimiz, *Maturidi*'nin başını çektiği görüşe göre ise Allah'ın *külli iradesi* yanında kulların da *cüzi iradesi* vardır; kul cüzi iradesiyle tercihte bulunur, Allah takdir eder; böylece her ne kadar fiillerin yaratılması Allah'a aitse de, kul kendi iradesiyle tercihte bulunduğu için fiillerinden sorumludur. Maturidi'nin görüşü doğrultusunda bu satırların yazarı yetişkin çağında, akli başında ve hür bir insanın kaderinin kişinin tercihine göre yazıldığı, insanla beraber yürüyen, özgür irademizle yaptığımız tercihlerimize göre her an yeniden yazılan bir "dinamik kader" anlayışının çok daha tatmin edici olacağını düşünmektedir. Kaderiye Allah'ın topyekün süreç üzerindeki kontrolünü yok saymakta, Cebriye ise tersinden, kendisine zorla yaptırılan eylemlerin hesabını insandan sorarak Allah'ı hâşâ zalim konumuna sokmaktadır. Bizim önerdiğimiz "dinamik kader" anlayışı ise hem Allah'ın süreç üzerindeki kontrol gücünü tanıyan, hem de insanın kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmek zorunda olduğu gerçeğini teslim eden bir anlayıştır.

Aslında "insanın çalışıp çabaladıktan sonra sonucuna razı olması" anlamına gelen tevekkül kavramı (Esen, 2007) İslam dünyasında ve bazı tasavvuf ekollerinde istismara ve yanlış anlamalara konu olmuş bir kavramdır. Bazı tarikatlar "rızk Allah'tandır" ilkesini "bir lokma bir hırka" anlayışıyla harmanlayıp tembelliğin, miskinliğin, bir yerlerden bir şey beklemenin kılıfı haline getirmişlerdir. Batını tarikatlarda genel olarak öne çıkan anlayış budur. Dünya ile daha barışık, çalışıp bir meslek edinmeyi teşvik eden Melamilik felsefesine daha yakın duran Mevlâna ise yukarıdaki iki aşırı uç görüşe de karşı çıkmakta ve "Kul, tedbirde bulunur, takdiri bilemez; Tanrı takdiri de gelince tedbir kalmaz. Kul, düşünür; fakat ne görebileceği meydandadır; düzenler düzer, fakat Tanrılık edemez ya!" (Divan-ı Kebir C.7, s.20) sözüyle orta yolu tercih etmektedir. Buna göre takdir Allah'a aittir; kul ise tedbire yönelir. "Yazı yazıldı, mürekkep kurudu" hadisi, Mevlâna görüşünde tembelliğe veya pasifliğe teşvik olmayıp, tam tersine daha fazla çalışmaya ve daha iyisini yapmaya çabalamaktır. İnşallah (Allah dilerse) demek, daha fazla ve iyi çalışmaya yönelmektir. Allah, insana çeşitli kabiliyetler vermiştir. Böylece insan iyi amaçları için bunları kullanacak ve kendisini geliştirecektir (Schimmel, 2001: 262). Tevekkül deyip miskinlik etmektense sebeplere sarılıp çalışmanın önemini Mevlâna şöyle vurgular: "El-kasibü habibullah" (kazanan Allah'ın sevgilisidir) hadisindeki remzi dinle ve anla. Tevekkül edeceğim diye esbaba teşebbüste (sebeplere sarılmakta) tembellik etme" (Mesnevi, beyit 908).

Daha önce de belirtildiği gibi Mesnevi'de geçen bir hikâyeye göre av hayvanlarının tevekkül tavsiyesine aslan kulak asmamakta ve sebeplere sarılmaya çağırılmaktadır. Bu çerçevede teşebbüs, tevekkülün önündedir. Al-i İmran 159. ve Necm 39. ayetler tam da bu konuyla ilgili olup, oturduğun yerden bir şeyin olmasını dilemek yerine aktif bir şekilde çalışmanın, gayret etmenin, emek harcamanın önemini vurgulamaktadır. "Eğer tevekkül edeceksen amelde et. Ekini ek, ondan sonra Cebbarı zi-iktidar olan Allah'a tevekkül et" (Mesnevi, beyit 941).

Mevlâna'nın yaşadığı dönem dâhil iktisadi durgunluk ve gerilemenin ahlâk ve zihniyet dünyası konusunda takdire değer tahliller yapmış olan değerli ilim adamı Sabri Ülgener, Mevlâna'nın tevekkül ile cehd (çalışıp çabalama) arasındaki tercihini şöyle yorumlamaktadır: İleri geri dalgalanmalar, çelişik değerler arasında yönünü bulmaya çalışan bir toplumun çalkantılı ve karar anını gösterir. "Mevlâna'nın

²⁴ İslam dünyasının genelinde hâkim olan görüş, ne yazık ki insanı kaderine teslim olmaya çağırarak bu tefrit, yani kadercî görüştür. Moğol istilasıyla birlikte İslam dünyasının bugünkü perişan duruma düşmesinde en büyük paya sahip etmenlerden biri de tarihsel, siyasal ve sosyal nedenlerle "kadercî, lafzî ve nakilci" zihniyetin "özgür iradeci, yorumcu ve akılcı" zihniyete galip gelmiş olmasıdır. Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Acar (2019).

(daha birçokları gibi) tercihi cehd ve irade tarafındadır, denilebilir. Başlangıcını saf ve öz haliyle İslam'da gördüğümüz dünya anlayışı onlarda da eksiksizce devam eder; inkâr edilecek olan sadece ilgi tarafıdır. (Kibir, gurur, azamet ve gösteriş) o tarafa gereken dikkati gösterdikten sonra madde ve eşya ile dıştan doğru ilişki kurmanın sakıncası yoktur; açık örnekleri Mevlâna'da bulunabilir” (Ülgener, 1981b: 70, 79).

Mevlâna felsefesinde dünya, insanın serveti yahut onu kazanmak için çalışması değildir. Dünya “kalbin Allah'tan gafleti,” yani Allah'ı ve hesap gününü unutmasıdır. Dünyaya tapmamak, başkalarının hakkına tecavüz etmemek, Allah'tan gafil olmamak şartıyla, çalışıp alınının teriyle helalinden kazanmak, mal-mülk ve servet sahibi olmak gayet meşru olup, bunun hırs ve tamahla bir ilgisi yoktur.

İnsanın dünyadaki misyonu yakıp yıkmak değil, imardır, dünyayı mamur hale getirmektir. Bunu yapmayanlar görevlerini yapmıyorlar demektir. Arzı imarla görevli olanlar salih kullardır. Nitekim “Andolsun, Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazmışsındır ki, yeryüzüne (ancak) salih kullarım mirasçı olur” (Enbiya, 105) buyrulmaktadır. İnsan hırs (sonu gelmez arzu ve istek) ve tamah (açgözlülük) gibi kötü huylarından sıyrılmalı, dünyayı imar etmelidir. Hırs yerine zühd ve kanaat olduğunda insan huzur bulacak ve mutlu olacaktır: “Her kim zühd ve kanaat gösterip de dünyayı terk edecek olursa, dünya ona doğru ziyadesiyle yaklaşır” (Mesnevi, beyit 478). Hırs ve tamah çoğu kez insanın gözünü kör eder, tehlikenin farkına varamaz hale getirir ve sonunda onun helakine sebep olur: “Nice hüner ve sanat vardır ki ham, yani terbiye görmemiş bir şahsı helak eder. Çünkü o şahıs, hırs ve tamahla tuzaktaki yemi görür de tuzağı görmez” (Mesnevi, beyit 16827).

Mevlâna, eserlerinde toplum düzenine büyük önem vermiştir. Bazen toplum düzenini bozan kişileri ve davranışları, bazen de bunu sağlayan hususları ele almış (Esen, 2006), toplumsal ilişkilerde uzlaşmacılığı benimsemiştir (Kaya, 2006: 41). Yöneticilerin izledikleri siyaseti tasvip etmese bile, toplumun huzuru için uzlaşmacı bir yol izlemiştir. Toplumda aykırılık yerine uzlaşmadan yana olmuş, bunun felsefesini orkestra örneği ile dile getirmiştir (Esen, 2007: 97): “Aykırı olma sakın; uzlaş, kaynaş boyuna... Elbiseni yırtarlarsa buluşma elbisesini dikmeye koyul. Uzlaşıp kaynaşmadan bedene de, cana da bir can semaıdır, belirir... Bunu, rebaptan, teften, zurnadan, çalgıcılardan, şarkıcılardan öğren. Yirmi çalgıcıdan biri, ötekilere aykırı bir makama girse hepsi de yolu kaybederler, çünkü kavga-inat kılavuz olur onlara. ‘Herkes savaşmada, benim barışmamdan ne çıkacak’ deme, bir değilsin, binsin sen... Mum gibi kendi-kendine yan-yakıl, ısıt her yanı. Çünkü yanan bir mum, bin ölüsüden (sönük mumdan) daha iyidir... Güzelim, düzgün bir boy-pos, binlerce kötü, eğri boy-postan yeğdir” (Divan-ı Kebir C.7, s.235).

İktisadi ilişkilerde dürüstlük ve sadelik: Hilekârlığın yerilmesi

Ekmeden biçmenin imkânsızlığını hatırlatan Mevlâna, insanlara çalışma hayatıyla ilgili bazı tavsiyelerde de bulunur: “...Ekmemiş olan kimse bir şey biçemez. Ekmeden biçmeye kalkışmak ham bir tamahtır. Ham tamaha düşülmemeli, ekmeden biçmeye kalkışılmamalıdır; nitekim ham bir meyveyi yemek, insanın midesini bozar. Ham tamah, mesela, ‘falan ansızın bir define buldu; ben de onu istiyorum, dükkân ve ticaret neme lazım?’ demek gibi olur. Kazanmak, define bulmaya ne vakit ve nasıl engel olur? Sen işten güçten ayrılma ki, istediğin define bu çabanın sonundadır” (Esen, 2007).

Mevlâna'nın ilginç bir tespiti de, nereye harcandığına bakılarak esasen malın kazanılma şeklinin anlaşılacağı gerçeğidir: “Maldan sormaya, nereden ele geçirdin demeye hacet yok; nereye harcıyor, ona bakmak gerek” (Mektuplar, s. 37). Biraz anlam kırılmasına uğrayarak galât-ı meşhur anlamıyla “haydan gelen huya gider”²⁵ sözünün işaret ettiği üzere, esasen mirasyedi malının, piyangodan

²⁵ Aslında orijinali “Hayy'dan gelen Huu'ya gider” olan ve “Allah'tan gelen yine O'na döner” şeklinde derin anlamı olan bu hikmetli sözün, zamanla “kolay kazanılan savurganca harcanır” anlamında kullanılan bir deyim dönüşmüş olması ilginçtir.

kazanılanların, daha genelde gayrimeşru yollardan ve kolay kazanılan paraların savurganca harcandığı bütün devirlerde yaygın bir gözlemdir.

Sık sık çarşıları gezdiği ve canlı ticari hayata dair gözlemler de yapan Mevlâna, “Batıda bulunanın yiyeceği Endülüs’ten gelir, doğuda bulunan da Hürmüz’ün nimetiyle beslenir” (Divan-ı Kebir C.1, 1-69) diyerek yaşadığı dönemde dünya ticaretinin can damarlarına işaret etmektedir. Ona göre mesleğin kötüsü yoktur. Yapılan iş veya sahip olunan mal insanı bizatihi daha iyi veya daha kötü yapmaz. Nitekim Balık satıcılığı Süleyman’ı küçültmemiş, şeytanın mülk ve saltanat sahibi olması da onu şeytanlıktan kurtarmamıştır (Divan-ı Kebir C.4, 48).

Selçuklular döneminde Anadolu’da daha serbest ticaretçi bir anlayışın egemen olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim o devirde malların fiyatlarının sabitlendiğine dair uygulamalardan pek söz edilmemektedir. Oysa Osmanlılar döneminde devlet tarafından mal ve hizmetler için narh (tavan fiyat) konulmuştur (Esen, 2007). Mevlâna, gezip dolaştığı çarşılarında kâr hadlerinin yüksekliği ve ticari hayatın canlılığından duyduğu memnuniyeti şöyle dile getirmektedir: “Kârı, ticareti kat kat artan şevk çarşıları, ne de güzel çarşılardır; ışığında güneşin bile yeni ay gibi görüldüğü nur, ne kutlu nurdur” (Divan-ı Kebir, C.3 s.474).

Her dönemde olduğu gibi Mevlâna’nın yaşadığı dönemde de çarşılarında kalp (sahte, değeri düşük) para kullanımının, hilekârlık ve dolandırıcılığın yaygın olduğu anlaşılmaktadır: “Kalp para verme, bil ki müşteri aldanır; kork “Eyvahlar olsun her mal toplayıp sayana” (Hümeze, 3) tehdidinden” (Divan-ı Kebir C.4. s. 349). Yine aynı eserde çarşı ve pazarlarda müşteri ayartma ve hilekârlıkla ilgili şu hikâye dikkat çekicidir: “Pazarda bir köylü çocuk var; düzençi, lafazan, pek hilebaz. Muhtesip de onun elinden derde girmiş, pazarbaşı da... Bozacıdan, eczacıya dek herkes ondan feryad etmekte. Türü hilebazlıkla birçok başı tıraş eder; birçok kişiyi dolandırır. Borç veren işi anlayınca başına topraklar serper; bu insafsızın yüzünden yaka yırtar... Bir dili vardır, yüz arşın uzun; görünüşte şeker mi şeker... Fakat açtığı yaraya bakarsan görürsün ki o ağız, yılanlarla dolu bir kuyu...” (Divan-ı Kebir C.7, s. 667).

Köylü pazarı anlaşıldığı kadarıyla o dönemde kaliteli malların da kalitesiz malların da alınıp satıldığı, sahte paranın da değerli paranın da kullanıldığı bir alış-veriş ortamıdır. “Dolandırıcılardan kalp akçelerle alışveriş yaptıkları, kusurlu kumaşların satıldığı yer de o köylü pazarı idi; kıymetli malların, baha biçilmez kumaşların, çok değerli incilerin bulunduğu yer de orası. Köylü pazarı işini bilen adama kâr ve kazanç yeri olur, işini bilmeyene ise körlüğü yüzünden zarar yeri kesilirdi. Âlemin cüzlerinden her biri, kafasız adama çözülmez bir düğümdür. İşini bilene, ustaya ise düğüm çözüştür. Bu dünya, birine şükürdür, diğerine zehir... Birine lütuftur, öbürüne kahır” (Mesnevi, beyit 24692-24697). Mevlâna, servetlerine güvenerek doğru yoldan çıkanlara da Karun’u örnek verir, kibir ve gösterişe dayanan zenginliğin içi ile dışının farklı olduğunu vurgular (Divan-ı Kebir C.1, s. 189).

Günümüzde vade farkının gerekçesi izah edilirken, ayrıca “faizin zaman tercihi teorisi”nde de özellikle vurgulanan bir husus, insanların doğası gereği peşin olanı veresiye olana, bugün olanı yarın olacak olana tercih ettikleridir. Mevlâna da eserlerinde bu gerçeğe işaret eder: “Etrafındakilere gümüş para dağıtan, ihsan sahibi bir zengin, sufinin birine: “Ey ayaklarının altına kalbimi attığım, canımı döşediğim büyük zat” dedi. “Ey padişahım, bugün bir kuruş mu istersin, yoksa yarın üç kuruş mu vereyim?” Sufi “dün, yarım kuruş verseydin, bugün vereceğin paradan, yarınki yüz kuruştan daha fazla beni memnun ederdin” dedi. Peşin sille, veresiye başıştan daha iyidir. İşte başımı önüme eğdim, vur peşin silleyi” (Mesnevi, beyit 23119-122).

Asimetrik bilgi modern dünyada *piyasa başarısızlığının* en önemli sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bir malın kalitesi konusunda alıcı ile satıcının bilgisinin aynı olmaması, birinin bildiğini diğerinin bilmemesi olarak tanımlanabilecek olan asimetrik bilgi, *ahlaki tehlike* ve *ters seçim* gibi

sorunlar yaratmakta, kaliteli malların piyasadan çekilmesine ve müşterinin kandırılmasına yol açmaktadır. Bu tür nahoş durumları ortadan kaldırmanın yolu ise bilgiyi simetrik hale getirmek, satıcının bildiğini alıcının da bilmesini sağlamaktır (Acar, 2018: 205-208; 214-215). Bu çerçevede İslam hukukundaki, aldanmamak için ihtiyatlı davranan kimsenin muhayyerlik (malı geri verebilme) hakkının bulunmasını asimetrik bilgi sorununa İslami çözüm olarak görmek mümkündür. Mevlâna'nın bu haktan bahsetmesi kayda değerdir: "O garip kişiye de ki: Satarken dikkat et, seni aldatmasınlar. Satarken aldanmaktan korkuyor isen peygamberin öğrettiği gibi, geriye almada, üç gün muhayyer olarak onları sat" (Mesnevi, beyit 23947-8).

Yine iktisatta kıt kaynakların en değerlilerinden biri, yeniden üretilmesi mümkün olmayan, tafisi imkânsız olan kıt kaynak, zamandır. "Vakit nakittir" özdeyişi bu gerçeği vurgular. Bu çerçevede zamanı ve ömrü boşa geçirmeyi en büyük israf sayan Mevlâna, mücevherlerin vakit ile alınabildiğini, ancak vaktin mücevherler ile alınmadığını belirtir (Yedi Meclis, s. 26). Mücevherden daha kıymetli görülmesi ve yenilenemez oluşundan dolayı vaktin iyi değerlendirilmesi gereği izahtan varestedir. Nitekim Hz. Peygamber de "meşguliyet gelmeden boş vaktin kıymetini bilin" diyerek zamanın iyi değerlendirilmesi gereğine işaret etmektedir.

İktisadın hararetle tartışılan önemli konularından biri de gelir dağılımı, yani üretilen mal ve hizmetlerin kimin için üretileceği, toplumsal pastanın ne kadarının kimler tarafından tüketileceğidir. Mevlâna, rızık ve gelir dağılımı konusunu rızıkların paylaşılması çerçevesinde değerlendirir ve gelirlerin farklı olmasını yadırgamaz (Esen, 2007). Rızıkın az veya çok olması konusunda kaygı taşımamak tavsiye edilir: "Akıllı olan rızıkın azına, çoğuna bakmaz. Çünkü ikisi de sel gibi akar gider. O sel ister berrak, ister bulanık aksın, mademki durup kalmıyor, akıp gidiyor, ikisinden de bahsetme. Bu âlemde binlerce hayvanat, aşağı yukarı, yani az veya çok kaydı olmaksızın hoşça geçinirler. Üveyik kuşu ağaç üstünde Allah'a şükreder. Hâlbuki gece nevaiesini hazırlamamıştır. Ey mucip olan, mahlûkatının temenniyatını kabul eyleyen Allah; rızık hususunda itimadımız ancak sanadır diye bülbül de Cenab-ı Hakka hamd eder" (Mesnevi, beyit 2293-2297).

Çözülme döneminde normal geçim yollarını kullanamayanlar türlü yollarla zenginleşme merakına kapılmışlardır. Define, altını toprağa çevirme merakı, simya ve astroloji, dua-keramet bunlardandır (Ülgener, 1981a: 163-65). Buna benzer bir yorum İbn Haldun'a aittir. O'na göre zenginlik ve refaha ulaşmak isteyen kimselerin önlerinde iki yol vardır. Birincisi bizzat çalışarak üretmek ve kazanç sağlamaktır. Buna imkân bulamayanlar, siyasi bir mevki ele geçirerek gelir sağlar veya siyasi mevki sahiplerine yaklaşıp onlara dalkavukluk edip ihsan ve lütufla geçinebilir. Buna karşılık başkalarına yaltaklanmayı gururlarına yediremeyenler yoksul ve sade bir hayat sürmek zorunda kalırlar (Kozak, 1989: 182). Mevlâna da rahat yaşamak isteyenlerin durumlarına şöyle işaret eder: "Halk yani insanların çoğu, debdebe ve dârât (şatafat) sahibi olmak için horluk çeker ve yüzüsu dökerler, izzet ve saadet bulmak ümidiyle hakarete katlanırlar" (Mesnevi, beyit 5069).

Mevlâna, ölçü ve tartıda hilekârlık yapan, sonra da yaptıklarından pişman olmayanların öte dünyadaki durumlarını şöyle anlatır: "Ne yaptığın zulümlerden yana yakıla coşarak bir tevbe ettin, ne de ağlayıp sızladın, ey buğday gösterip arpa satan adam! Sen teraziyi doğru tutmazdın, azgınlıkla terazin eğriydi. Artık mükâfat terazisinin doğru olmasını niye beklersin? Hainlikle, eksik tartmada adeta sol ayak kesilmiştin. Nasıl olur da amel defterin sağ elinden verilir" (Mesnevi, b.17992-93). "Güneş, alınıp satılacak şeyleri daha iyi gösterir. Onun için çarşılar, pazarlar gündüz açılır ve kurulur. Ta ki paranın kalp para ile sağlamı iyice görülsün; ta ki, alışveriş aldatmak ve aldanmaktan uzaklaşsın" (Mesnevi, b. 12484-85) derken Mevlâna adeta günümüz iktisadi hayatında giderek daha fazla önem kazanan şeffaflığa vurgu yapar gibidir.

“Biz, kendi dostlarımıza dilencilik kapılarını kapattık. Dostlarımız ticaret, kitabet veya herhangi bir el emeği ve alın teri ile geçimlerini temin etsinler. Biz Hz. Peygamberin “Gücün yettikçe, istemekten sakın” emrini yerine getirdik” diyen Mevlâna dilenmeyi yasaklar: “Bizim müritlerimizden kim bu yolu tutmazsa onun bir pul kadar değeri yoktur” (Eflaki, 1983: c1, 213).

Mevlâna’ya göre nasıl can ve kan kutsalsa, malın korunması da kutsaldır. Bunun için mal güvenliği can güvenliğine benzer: “Halkın malı onların kanı gibidir. Bunu yakinen bil. Çünkü mal, beden kuvvetiyle elde edilir. ... Ey rüşvet yiyen, sen fil yavrusunu yiyorsun. Filin hasmı, senin ağzındaki koku dolayısıyla senden intikam alır. Ağzındaki haram lokma kokusu bir hilekârı manen rezil eder. Çünkü fil, kendi yavrusunun kokusunu bilir” (Mesnevi, beyit 7886-89). Mevlâna, rüşveti mal güvenliğine bir saldırı olarak görüp bu tür ahlâk dışı işlere karışanların bir gün mutlaka ortaya çıkacağını anlatır (Esen, 2007: 98).

SONUÇ

Bu çalışmada Anadolu coğrafyası ve Doğu İslam dünyasının gelmiş geçmiş en büyük mistik şair ve düşünürlerinden biri olan Mevlâna’nın eserlerinde iktisadi hayata ilişkin yaptığı tespitler, tavsiyeler ve telkinler ele alınmıştır.

Genelde İslam dünyasının, özelde Anadolu’nun Moğol istilası tehdidi altında tarihinin en zor zamanlarını yaşadığı bir dönemde yaşayan Mevlâna Celâleddin Rûmi henüz çocuk yaşlarında ailesiyle birlikte Belh’ten yola çıkıp batıya göç etmiş, İran, Bağdat, Hicaz’dan sonra Anadolu’ya gelmiştir. Bir süre Karaman’da kaldıktan sonra Anadolu Selçuklu Devletinin başkenti Konya’ya yerleşmiş, ömrünün büyük bölümünü burada geçirmiş, eserlerini burada vermiştir. Öncelikle bir mutasavvıf ve düşünür olan Mevlâna, başta *Mesnevi* ve *Divan-ı Kebir* olmak üzere içinde hayatın hemen her yönüyle ilgili derin tahlillerle dolu önemli eserler vermiştir. Farsça yazdığı eserlerinde şiirler ve kısa hikâyeler üzerinden insana, insan doğasına ve hayata ilişkin tespitler yapmış, tavsiyeler ve telkinlerde bulunmuştur.

Mevlâna eserlerinde doğrudan iktisat konusunu ele almış değildir. Ancak hemen her konuya değindiği eserlerinde birçok yerde hayatın iktisadi boyutuna, maddi âleme, para kazanma ve geçimini sağlama gibi iktisadın konusu olan olgulara değinmiş, bu konulara dokunan alegorik şiirler yazmıştır. Türkçe literatürde Mevlâna’nın iktisadi konulardaki görüşlerini doğrudan konu alan araştırmalar yok denecek kadar azdır.

Mevlâna eserlerinde hayatın iktisadi veçhesini ihmal etmemiş, özellikle *Divan-ı Kebir* ve *Mesnevi*’de çalışıp helal yoldan rızkını kazanmanın önemi, aşırı vergilerin iktisadi hayatı olumsuz etkilemesi, fakirlerin görüp gözetilmesinin gereği, alışverişte sahte para kullanımı ve hilekârlıktan uzak durulması gerektiği gibi çeşitli konulara vurgu yapmıştır.

Özellikle dünyanın zıtlıklarla birlikte var olduğunu söylerken cömertliğin fukaraya muhtaç olduğunu vurgulaması ilginçtir. Buna göre aynen bir güzelliğin aynadan yansması gibi, güzelliğin görünebilmek için bir aynaya muhtaç olması gibi, cömertlik de güzelliğinin ortaya çıkabilmesi, görünebilir olması için fakirlerin varlığına muhtaçtır.

Mevlâna’ya göre kuru tevekkül yeterli değildir; sebeplere sarılmak, çalışmak ve helal yollardan rızkını aramak gerekir. Tevekkül ve ihtiyat, iktisatla ilgili olarak en çok tartışılan konular arasındadır. Mevlâna oturduğu yerden tevekkül yerine çalışmayı tercih ve tavsiye eder. Nitekim peygamberler de belirli bir zanaatla, geçimlerini sağlayacak bir işle uğraşmışlardır. Rızkı veren kuşkusuz Allah’tır. Ancak her şeyin bir sebebi vardır. Rızık elde etmenin sebebi de çalışma ve gayrettir.

Dünyada iyilikle kötülük, zenginlikle fakirlik, adaletle zulüm, zorbalıkla gönüllülük bir arada bulunan, birbirini tamamlayan olgulardır. Adaletin ve kamu düzeninin sağlanması için bir otoriteye

ihtiyaç vardır; bu otorite de masraflarını vergilerle karşılamak durumundadır. Ancak vergilerde aşırı gidilmesi vergi ödeyenleri zayıf düşürecek, iktisadi hayatı sönükleştirecektir. Alışverişte dürüst davranılmalı, sahte para kullanılmamalı, müşteri dolandırılmamalıdır.

Mevlâna'nın bu konulardaki tespit ve telkinleri batı dünyasından Adam Smith, doğu dünyasından İbn Haldun gibi bu konularda daha kapsamlı eserler vermiş düşünürlerin tespit ve telkinleriyle büyük ölçüde tutarlıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2019). "Geleneğe Karşı Akıl, Kadere Karşı Özgür İrade, Lafzcılığa Karşı Yorum: İslam Dünyasındaki Olumsuz Görüntünün Fikri Temelleri." İçinde: El Harmouzi ve L. Whetstone (der.), Özgür Toplumun İslami Temelleri, Ankara: Liberte, ss. 55-82.
- Acar, M. (2018). İktisadın Evrensel Yasaları ve Kadim Sorunları. Konya: Literatürk-Academia.
- Akdağ, M. (1999). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi. Ankara: Barış kitabevi.
- Bayram, M. (2018). Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bayram, M. (2001). Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren. İstanbul.
- Bolay, S.H. (1986). "Mevlâna'nın Akıl Anlayışı." 2. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), 3-5 Mayıs 1986, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayın No: 28.
- Chittick, W. (2005). The Sufi Doctrine of Rumi: Illustrated Edition. Bloomington, IN (US): World Wisdom, Inc.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2020). Sosyal Bilimler Sözlüğü. 7. Bs. Konya: Literatürk-Academia.
- Demirci, M. (1989). "Mevlâna, Mesnevi'de Akıl-Aşk Karşılaştırması." 4. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğleri, 12-13 Aralık 1989, Konya: Selçuk Üniv. Yayın No: 89.
- Eflaki, A. (1983). Ariflerin Menkibeleri (Mevlâna ve Etrafindakiler). Çev. Tahsin Yazıcı. 4. Bs., C. 1-2. İstanbul.
- Esen, A. (2007). Mevlâna Celâleddin Rûmi'nin İktisat Anlayışı. Konya: Rûmi Yay.
- Esen, A. (2006). "Mevlâna'nın eserlerinde Sosyal İlişkiler ve Toplum Düzeni." Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlâna Sempozyum Bildirileri, 25-28 Mart 2006 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ss. 9-20.
- Fürüzanfer, B. (2005). Mevlâna Celâleddin. Çev. F. Nafiz Uzluk. Konya: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Gölpınarlı, A. (1931). Melamilik ve Melamiler. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Iqbal, A. (1983). The Life and Work of Jalaluddin Rûmi. London: The Octagon Press.
- İbn Haldun, (2018 [1377]). Mukaddime. Çev. S. Uludağ, 18. Baskı. İstanbul: Dergâh Yay.
- İnsan ve Hayat (2021), "Tarihiyle Coğrafyasıyla Bizden Bir Şehir," <https://insanvehayat.com/tarihiyle-cografyasiyla-bizden-bir-sehir-belh/> (01.04.2021)
- İsmail Ankaravi (2005). Nisabü'l-Mevlevi Tercümesi, "Mesnevi'den Beyitlerle Mevleviliğin Esasları". Çev. Tahirü'l-Mevlevi. Yay. Haz.: Yakup Şafak, İbrahim Kunt. Konya: Tekin Kitabevi.

- İsmail Ankaravi (2001). Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkanı, Mesnevi Beyitleriyle Kırk Hadis Şerhi. Yayına hazırlayan: Semih Ceyhan. İstanbul: Darulhadis.
- Kaya, S. (2006). "Mevlâna'nın Siyasi Faaliyetleri." *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlâna Sempozyum Bildirileri*, 25-28 Mart 2006 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ss. 41-48.
- Kozak, İ.E. (1989). İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat. İstanbul: Pınar yayınları.
- Kozak, İ.E. (1995). "İbn Haldun'un Kamu Yönetiminin Ekonomik ve Sosyal Gelişmeye Etkilerine İlişkin Görüşlerine Günümüzden Bir Bakış." *TODAİE Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri*, C.1, Ankara: TODAİE.
- Kuşpınar, B., ed. (2017). Mevlâna ve İslam. Konya: N. Erbakan Üniversitesi Kültür Yay.
- Küçük, O. Nuri (2007). Mevlâna ve İktidar: Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları. Konya: Rûmi yayınları.
- Lewis, F.D. (2001). Rûmi, Past and Present, East and West. Oxford: Oneworld Public.
- Mevlâna, C. Rûmi (1992). Divan-ı Kebir. Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Mevlâna, C. Rûmi (2012). Mesnevi. Çev. Derya Örs, Hicabi Kırılancı, 2. Baskı, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Mevlâna, C. Rûmi (2011). Mesnevi-i Şerif. Konya: BookCase Yayınevi.
- Mevlâna, C. Rûmi (2004). Mesnevi. Çev. Veled İzbudak, Edit. Abdülbaki Gölpınarlı. Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Mevlâna, C. Rûmi (1994). Yedi Meclis. Çev. ve haz. Abdülbaki Gölpınarlı, 2. baskı, İstanbul: Kent Basımevi.
- Mevlâna, C. Rûmi (1999). Mektuplar. Çev. ve haz. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap.
- Mevlâna, Celâleddin-i Rûmi (2001). Fihi Ma Fih. Çev. A. Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Mevlâna, Celâleddin-i Rûmi (tarihsiz). Şerh-i Mesnevi. Terceme ve Şerh: Tahir-ul Mevlevî, (1-14. Cilt), Şefik Can (15-18. Cilt). İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Nasr, S.H. (1987), Islamic Art and Spirituality. Albany: State Univ. of New York Press.
- Nevevi (2002). Riyazü's-Salihin: Peygamberimizden Hayat Ölçüleri. C.1-8. Terc. ve Şerh: Y. Kandemir, İ.L. Çakan, R. Küçük. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Öngören, R. (2004). "Mevlâna." İslam Ansiklopedisi. Cilt 29. Ankara: T. Diyanet Vakfı.
- Roberts, R.D. (2018). Görünmez Kalp. Çev. M. Acar. 8. Baskı. Ankara: BB101 Yayınları.
- Rothbard, M. (2019). Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyân. Çev. M. Acar. İstanbul: Liberus.
- Smith, Adam (2020 [1776]). Milletlerin Zenginliği. Çev. M. Acar. İstanbul: Liberus Kitap.
- Schimmel, A. (2001). The Triumphal Sun: The Life and Work of the Great Sufi Poet. Shambhala: Boston and London.
- Taneri, A. (1997). Mevlâna Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri. İstanbul: Ocak Yay.
- Tarlan, A.N. (2004). "Mevlâna'nın Dünyası." Mevlâna'nın Düşünce Dünyasından. Derleyen: Nuri Şimşekler. Konya: Konya Valiliği, ss. 133-139.
- Turan, O. (1980). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. 3. Bs. İstanbul: Dergâh.
- Ülgener, S. (1981a). İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası. 2. Bs. İstanbul: Der.

- Ülgener, S. (1981b). Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı. İstanbul: Der Yayınları.
- Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Mevl%C3%A2n%C3%A2_Cel%C3%A2ledd%C3%AEn-i_R%C3%BBm%C3%AE (Erişim: 15.04.2021)
- Yaylalı, K. (1998). Mevlâna'da İnanç Sistemi. 4. Baskı. Konya: Selçuk Üniv. Yayınları.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (tarihsiz). Hak Dini Kur'an Dili. İstanbul: Eser Neşriyat.
- Yetik, E. (2005). "Mevlâna Celâleddin Rûmi'nin Hayata Bakışı." *Tasavvuf Dergisi Mevlâna Özel Sayısı*, 6(14): 55-62.

EXTENDED ABSTRACT

Mawlana Jalal al-Din Rûmi is, no doubt, one of the most well-known mystical poets both in the East and the West. In fact, very few persons in the history can come closer to him in terms of the prestige and reputation he has. As mentioned by the famous scholar Seyyed Hossein Nasr, Rumi is among the most popular poets in America in the 2000s. In addition to his contribution to the mystical tradition as a Sufi, Mawlana has produced many works with a rich content. In his works, one can find comments, appraisals, inspirations and suggestions not only on religious-mystical themes, but also on many other aspects of life. Though there are many investigations on the works of Mawlana in the Turkish literature with regard to different topics, those works looking into his views on economic topics is quite limited. Based on his important works such as Mathnawi, The Great Divan, Seven Assemblies, and The letters, this paper investigates Mawlana's some important appraisals, comments, inspirations and suggestions on economic issues or economic aspects of life in his works.

As a prolific and inspirational poet and a mystic scholar, Mawlana wrote poems and essays, made speeches and delivered lectures on many issues. One can find almost everything he/she is looking for in his works. He has been described with many different qualifications thanks to the huge variety of his works and scholarly or mystical activities. Some called him as one of the biggest *faqih* (Islamic jurist), *mudarris* (lecturer), *mufassir* (religious glossator), *muhaddis* (hadith scholar), *mutakallim* (theologian), *mutasawwif* (sufi/mystic) and *ârif* (wise man). Some others, on the other hand, looking from a rather secularist angle, described him as a humanist, pantheist, reformist, and a naturalist. He has been known, loved and embraced by not only Anatolian Turks but also Iranians, Central Asian Muslims as well as by the Muslims of South Asia, in particular those living in Pakistan and Indian Subcontinent.

Mawlana lived in "difficult times," a period of insecurity and political instability due to the infamous Mongolian military threats and invasions throughout the Muslim geographies in the 13th century. When reading, evaluating and criticizing Mawlana's works it would be useful to keep in mind the political, social, economic and historical conditions of his time.

Obviously Jalal al-din Rûmi was not an economist, i.e. his primary task or mission was not to investigate and analyze the nature and causes and consequences of such economic activities as production, savings, investments, working, make money and earn a living as done, for example, by Adam Smith, David Ricardo, John Maynard Keynes, von Mises, Hayek or Friedman. Yet it is natural for us to expect from his writings to say something on economic aspects of life since they are the main venue for human beings to survive, feed themselves and develop their potentials. As such, when we review his works from this angle, we can see that in fact he said many things on the contrasts and compossibility of life, natural order and balance, the variety of occupations, public order, the need for a public authority, establishing and distributing justice, negative consequences of excessive taxation, importance of generosity and caring for the needy as well as working and earning ones living through legal and legitimate means.

Production is no doubt the fundamental activity of economic life. The bread we eat and all the goods we have to eat and drink every day in order to survive do not come out of the blue: we have to work and produce what we need to consume. We use labor, capital, land and entrepreneur as the basic factors of production to produce goods and services to earn money and feed ourselves. It is noteworthy to see that Mawlana saw production as the means to earn a living, but he never mentioned booty as a way of making a living to which the political authorities of his time in fact frequently had recourse to.

According to him, division of labor in the society comes out of the fact that human beings have been created with different skills and qualifications. Nothing has been created in vain, i.e. every single creature is there for a purpose, and fills a gap. Mother Nature under normal conditions has a balance or equilibrium; once this balance is distorted, however, human beings and all other living things face great difficulties. Just like the natural equilibrium, social peace, stability and prosperity depend on the solidarity, harmony and reconciliation among the social segments as it is the case in an orchestra. People need one another for the continuity of social life. Success of a man depend on both labor as well as knowledge and cognition. Some people work but don't have knowledge; on the contrary, some have the knowledge but they do not work or make an effort; those people who have both are unique with great success.

Mawlana's definition of the government is so interesting that even modern libertarians would admire. Based on the Persian root of the word government (Daw-lat), he says: "the beginning of government of this world ("daw") is toil and moil, the end ("let") is to get beat up! As a matter of fact, given the fact that so many people, the sovereigns, lords, kings, sultans, political parties and factions fought throughout the centuries to get the power and capture the government, and then sooner or later faced betrayal, treason, revolution or rebellion and got killed, prisoned and even hanged in the end, he seems to be quite right.

Yet, Mawlana talks about the necessity of government to establish the order and justice in the society: safety of life and property requires certain measures, hence the government. Justice means to put things properly to the places where they belong or need to be. For him, God gave us the government so that people do not have to beg for heavens and cry. However, it is important to note that we do not see any argument in his works asking for any kind of market intervention by the government to fix prices or not letting demand and supply forces act freely. Since letting the price mechanism to function and clear the markets is the fundamental principle of the free market economy, we can deduce that Mawlana has no objection to the market system.

Another important point to underline regarding the functions and limits of government has to do with taxation. No doubt that the government need financial resources to finance its activities and public services it produces, and the main source of government revenue is tax. It has been a subject of debate for centuries how far could a government go about taxation. Classical liberal thinkers argued for a minimalist, limited government, less taxation and no intervention to the markets, hence the meaning of "laissez faire, laissez passer" (let them do, let them go). We can say that Rûmi is on their side when criticizing governments for excessive taxation and liken it to "stealing horseshoe from a donkey." This idea is also shared by the famous Muslim thinker Ibn Khaldun as well.

Another important point Mawlana underlines in his works is that the rich should take care of the poor and share part of their wealth with the poor and needy. It is perfectly fine to work and get rich through proper means. Men has the passion to accumulate wealth by his nature. But in order to please God we have to give away some of those things we love. Moreover, generosity does need the poor and the needy in order to show its beauty, or get flourish and be it known.

As a last word, it is worth mentioning that Mawlana's views is to a great extent consistent with that of classical liberal thinkers like Adam Smith and the great Muslim thinker Ibn Khaldun on natural balance, division of labor, production, public order, negative consequences of excessive taxation, the importance of working hard to make a living as well as 'labor and need as the two main driving forces of economic activities.' Among his

recommendations are taking care of the poor, sharing, generosity, relying on the causes rather than a bare resignation, and honesty.